

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ
ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ
ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»

***ІДЕЇ О.ЗАХАРЕНКА
В КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ НОРМАТИВНИХ
ДОКУМЕНТІВ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ***

**Черкаси
2020**

Рекомендовано до друку Вченої ради КНЗ «ЧОПОПП Черкаської обласної ради».

Протокол № 2 від 02 червня 2020 року

АВТОР:

Крутенко О.В., доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», кандидат педагогічних наук

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Норкіна О.В., доцент кафедри професійного розвитку педагогів комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», кандидат педагогічних наук;

Бугайчук Н.В., методист лабораторії виховної роботи комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

Крутенко О.В. Ідеї О.Захаренка в контексті основних нормативних документів в галузі освіти. Черкаси: ЧОПОПП, 2020. 64с.

Посібник містить аналіз педагогічної спадщини Олександра Антоновича Захаренка в контексті основних вимог, висловлених у Законі України «Про освіту», Концепції Нової української школи, Законі України «Про повну загальну середню освіту». Висвітлюються ідеї, що можуть бути актуальними для запровадження в сучасних закладах середньої освіти.

Для керівників та педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти.

© КНЗ «ЧОПОПП Черкаської обласної ради», 2020.

Передмова

Швидкі темпи розвитку інформаційних технологій спричинили певні зміни, що відчуває на собі суспільство. Наша країна буде конкурентоспроможною тільки за умови, якщо зможе модернізувати освіту. З огляду на це виникають нові вимоги до освіти, оскільки вона відіграє визначальну роль у становленні та розвитку кожної людини.

Модернізація освіти в Україні відбувається на підставі тих завдань, які висвітлені в основних нормативно-правових документах. Зокрема, у 2016 році були розроблені концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» (рішення Колегії МОН 27.10.2016), 5 вересня 2017 року прийнятий Закон України «Про освіту», 18 березня 2020 року набув чинності Закон України «Про повну загальну середню освіту».

Досліджуючи нормативно-правове регулювання у сфері освіти, слід відзначити, що названі вище документи чітко визначають провідну роль педагога та необхідність підтримки його інноваційної діяльності. Ідеологія змін в освіті полягає в тому, щоб українська школа змогла випускати із своїх стін випускників, які стали б конкурентоспроможними на ринку праці, уміли працювати в команді, критично мислити, толерантно спілкуватися в багатокультурному середовищі. Саме на це спрямовує педагогічну громаду Концепція Нової української школи.

Орієнтиром у визначенні мети діяльності конкретного закладу освіти та шляхів досягнення поставлених цілей може слугувати також «Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018». Зокрема, є необхідність звернути увагу на рекомендації щодо вирішення проблем освітнього середовища, адже дослідження стосувалося таких важливих проблем, як розуміння учнями понять «відчуття приналежності до закладу освіти», «задоволеність життям», «підтримка з боку вчителя», «цькування» тощо. Як зазначено в документі, є потреба дослідити, як «визначають для себе рівень задоволеності життям учні / студенти, які навчаються в закладах освіти в сільській і міській місцевості. Так само потребують додаткових досліджень повідомлення учнів / студентів України щодо відчуття ними своєї приналежності до закладу освіти, щодо їхнього ставлення до своїх закладів освіти, щодо сенсу життя. У чому 15-річний підліток убачає сенс свого життя? Без отримання вірогідних відповідей на ці питання неможливо змінювати ситуацію й впливати в подальшому на результат навчання учнів / студентів». Беззаперечно, усі перелічені питання є основоположними під час вибудови траєкторії розвитку освітнього закладу.

У законі України «Про освіту», що був прийнятий 05.09.2017 року, зазначено: «Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави». У цьому основоположному документі визначено також мету освіти: «...всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних

здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору». Таким чином, закон окреслює основні завдання педагогічних працівників: формування громадянина-патріота, здатного до саморозвитку, спроможного працювати задля розквіту України в умовах інформаційного суспільства та інноваційної економіки.

Шляхи реалізації мети, що окреслена в Законі України «Про освіту» та інших документах, ми бачимо у педагогічній спадщині Олександра Захаренка, яка сьогодні розкривається все новими й унікальними гранями. Головна особливість його ідей полягає в тому, що вони виглядають надзвичайно сучасними навіть через декілька десятиліть після того, як були вперше озвучені й втілені талановитим вчителем та його колегами в Сахнівській школі, яка цілком заслужено отримала назву авторської школи Олександра Антоновича Захаренка.

Наприклад, у Концепції Нової української школи поставлено принципове питання: «Чому треба змінювати школу?». У документі є й відповідь: навчальна програма перевантажена предметами, а велика кількість випускників не вміє застосовувати на практиці знання, що вони здобули протягом навчання в загальноосвітньому закладі. Олександр Захаренко як директор школи й вчитель математики залишив своїм послідовникам конкретні поради. Вони допомагають вирішити озвучену вище проблему, яка до сьогоднішнього дня залишається актуальною. У статтях Олександра Антоновича знаходимо рекомендації: навчати дітей, не примушуючи їх; використовувати природню дитячу допитливість, щоб зацікавити школярів змістом навчальних предметів; залучати учнів до позакласної діяльності; запровадити систему трьохрівневого оцінювання знань, щоб кожен міг сам обрати ту вершину, якої він прагне досягти за допомогою учителя.

Яким ми хочемо бачити випускника сучасної школи? У Концепції зазначено, що це має бути цілісна особистість, патріот з активною позицією, людина з морально-етичними принципами. Саме таку мету ставив Олександр Захаренко, коли закладав основи власної авторської школи, а саме: виховати громадянина-патріота, здатного приймати відповідальні рішення й втілювати їх в життя на благо Батьківщини.

Ще одна задача, окреслена в сучасних документах про розвиток освіти, полягає у формуванні людини-інноватора, тобто випускника школи, який зможе змінити навколишній світ, розвивати економіку та бути конкурентоспроможним на ринку праці. Чи не таких учнів виховував Олександр Антонович Захаренко? Він вчив їх розв'язувати математичні рівняння, створювати електронно-обчислювальні машини, запускати в повітря ракети, споруджувати незвичайні фонтани й зводити стіни нової школи, де

колись зможуть навчатися нові покоління сахнівських дітей. Уся діяльність педагога була інноваційною і по суті, і по формі. Невипадково учні із захопленням сприймали всі нові ідеї й горіли бажанням втілити їх в життя.

Майже кожен рядок Концепції Нової української школи може бути проілюстрований конкретним прикладом тих справ та ідей, які запроваджувалися в Сахнівській школі:

- здійснювався наскрізний процес виховання, який був спрямований на формування в школярів загальнолюдських цінностей;
- стосунки між учасниками навчально-виховного процесу будувалися на партнерських засадах. Учні, вчителі й батьки були спільниками у виконанні усіх справ;
- принцип дитиноцентризму, на важливості якого наголошує Концепція, був визначальним в Сахнівській школі. Навчально-виховний процес був зорієнтований на потреби учня.

Будь-який учитель, шукаючи свій шлях в педагогіці, може знайти корисні поради у творчій спадщині Олександра Захаренка. Деякі рекомендації чіткі й конкретні. Є й такі думки, які примушують надовго замислитись, щоб зрозуміти всю філософську глибину педагогічного генію видатної людини.

Розвиток й розквіт нової української школи буде найкращим пам'ятником нашому земляку – уродженцю Черкащини Олександрю Антоновичу Захаренку.

Актуальність поглядів О.Захаренка в контексті Закону України «Про освіту»

Стаття 3. Право на освіту.

1. Кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених [Конституцією](#) та законами України.

2. В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

3. Право особи на освіту може реалізовуватися шляхом її здобуття на різних рівнях освіти, у різних формах і різних видів, у тому числі шляхом здобуття дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти та освіти дорослих

В авторській школі Олександра Захаренка право школярів на якісну освіту реалізовувалося в повній мірі. Достатньо сказати, що уже в ті часи (тобто з другої половини ХХ ст.) була введена трирівнева система оцінювання учнів.

Річ у тім, що найголовнішим пріоритетом діяльності усіх учасників навчально-виховного процесу було не отримання академічних знань, умінь і

навичок, а надбання навичок життєво необхідних: від уміння знайти спільну мову з оточуючими (друзі, вчителі, однокласники, батьки, зовсім не знайомі люди) – до навичок трудової і розумової діяльності. Чи – знову ж, навпаки – від уміння щось зробити власними руками до усвідомлення себе як непересічної особистості, що вміє налагодити паритетні стосунки з оточуючими. І в цьому зв'язку звичайний урок у Сахнівській школі дещо відрізнявся від тих уроків, які ми бачили сотні та тисячі. Скоріше він відповідав тим вимогам, які висував класик гуманної педагогіки Шалва Амонашвілі: «Робіть урок акумулятором життя дітей, цінують, любіть і проводжайте кожний урок» [4, 3]. Саме так: урок – це акумулятор, він заряджає дитину на день, на рік, на все життя цікавими знаннями, необхідними вміннями, потрібними навичками і багатими емоціями.

Олександр Захаренко ще в середині ХХ ст. почав створювати школу, яку й сьогодні називають школою майбутнього. І коли говорять про Сахнівську школу як про школу, що надзвичайно випередила у своєму розвитку час, то мають на увазі не лише зовнішні атрибути, такі як величезний дендропарк із «Криницею совісті», оранжерея, планетарій з обсерваторією, шкільний музей, центр здоров'я з плавальним басейном, хореографічним і спортивним залами, фонтан «Колосок» результат титанічної праці великої кількості людей. Але це не головне. Вірніше, не це – головне! «Головне в житті дитини відбувається все-таки поза уроками. І особливо – у вихованні», - цю думку Олександр Антонович висловив майже півстоліття тому. І сенс цієї фрази простий, зрозумілий, але викликає багато запитань: що саме відбувається з дитиною поза уроками? Як це впливає на дитину? Чому позаурочна діяльність має більший виховний вплив на дитину? І як бути учням у тих навчальних закладах, де їхня присутність обмежується рамками шести-восьми 45-хвилинних уроків, а внутрішнє відчуття від шкільного життя має буквально значення «відсидів від дзвінка до дзвінка»? Що робити тим школярам, чий вчитель не поділяють думки іншого педагога, В. Сухомлинського, про те, що, «коли бачиш учня тільки із-за свого стола у класі, коли він іде до тебе тільки на виклик, коли вся його розмова з тобою - тільки відповіді на твої запитання, ніякі знання психології не допоможуть»? Яким чином у такому разі підлітки можуть задовольнити обов'язкову потребу спілкування з дорослими й отримання від них життєво необхідного досвіду? І як задовольнити потребу у творчій діяльності, що сприяє підвищенню самооцінки особистості?

У Сахнівській школі, наприклад, найбільш цінним і визначальним був сам процес створення грандіозних шкільних шедеврів. На кожному етапі цього безперервного процесу у школярів виникала можливість для творчості, саморозвитку й самовдосконалення. Ще в 1983 році «Учительская газета», розповідаючи про цю звичайну сільську школу та її незвичайні справи, дійшла висновку: «Створювалось усе це (будівництво обсерваторії, планетарію, теплиці) не заради примхи або чисто зовнішнього ефекту - а від необхідності зайняти дітей взимку і влітку, у дощ і у спеку цікавою, корисною справою. Зайняти так, щоб у них вирости крила, засяяли очі від бажання здійснити мрію, а потім - подарувати її людям. У цьому і вбачає педагогічний колектив основне

завдання у трудовому вихованні та підготовці дітей до життя. Цей маленький «БАМ» став школою мужності, де діти щоденно пізнавали радість творчого суперництва, радість рекорду». Таким чином, навіть поверховий ретроспективний аналіз виявляє головну відмінність Сахнівської школи 60-х років від інших навчальних закладів того часу. Вона полягала у визначенні основної мети навчально-виховного процесу. Як правило, в узагальненому вигляді мета навчання передбачала передачу знань, навичок від учителя учневі; мета виховання - формування особистості школяра шляхом впливу на нього оточуючих. Але при всьому благородстві вищеназваної мети - формування особистості - насправді вона фактично виправдовувала авторитаризм педагога по відношенню до учня. Саме в ті часи серед педагогів було дуже популярним висловлювання, що дитина - це чистий аркуш паперу або пустий посуд, який необхідно наповнити. А якщо цей «суд» не бажає наповнюватись? Або інакше бачить зміст свого внутрішнього духовного наповнення? І якщо брати до уваги наше повсякденне життя, то кожна господиня, намагаючись створити кулінарний шедевр, знає, яка велика кількість факторів впливає на результат її праці: сорт борошна, кількість води, якість дріжджів, температура випікання та й навіть власний настрій. Так само й у виховному процесі: не враховуючи всіх факторів, які так чи інакше впливають на дитину, не можна очікувати, що найкорисніша виховна «начинка» прийдеться до смаку вихованцеві та спрацює ефективно.

І досі існує ще одне, дуже популярне у свій час висловлювання: головна мета школи - виховати (дієслово доконаного виду!) усебічно розвинену особистість! Саме так! Виховати особистість! І не просто розвинену, а всебічно! І хоч прямо про це не говориться, але все ж таки мається на увазі, що розвиток усіх здібностей і талантів такої особистості має бути достатньо високим! Знову хочеться поставити ряд запитань: кому з педагогів удалось досягти цієї мети? Скільки відсотків від загальної кількості випускників складають усебічно розвинені особистості? Які методи та форми виховного впливу використовували педагоги? Як навчити дитину досконало грати на будь-якому музичному інструменті та створювати художні шедеври, якщо вона прагне займатися спортом і абсолютно не виявляє хисту до мистецтва? Чи багато серед педагогів таких, які самі є всебічно високорозвиненими особистостями? А якщо таких педагогів небагато, то чи можна всерйоз очікувати реалізації такої благородної мети від фахівців з вузькою спеціалізацією? Відомий педагог початку ХХ століття П. Блонський висловлював думку, що для педагогів «має бути аксіомою, що виховання повинно бути не обробкою, не відшліфуванням, а внутрішнім стимулюванням розвитку дитини. Будь-яке інше виховання буде тільки спотворенням дитини й організованим насиллям над нею».

Що стосується Сахнівської школи, то фактично основною метою її діяльності було не формування особистості взагалі та будь-яких якостей характеру дитини зокрема, а створення сприятливих умов для розвитку цієї особистості з урахуванням її можливостей та вподобань. Кожна справа - і

грандіозна, і дрібна - у певній мірі сприяла досягненню цієї мети. Педагоги школи уважно прислухались до бажань своїх учнів, поділяючи думку О. Захаренка: «Дитячий розум найгостріший, діти мислять неординарно, вони здатні на відкриття, які могли б сколихнути планету».

Утілення незвичайних, навіть фантастичних ідей у реальні проекти, будівництво власними силами всіх шкільних споруд підтверджувало думку С. Шацького про те, що центром, основою педагогічної роботи є дитячий труд, який істотно відрізняється від дорослого тим, що має бути загальноосвітнім. Саме таким чином сахнівські школярі вивчали математику, фізику й астрономію, запускаючи в небо над рідним селом повітряну кулю та багатоступінчасті ракети; осягали ази інформатики, придумуючи та конструюючи електронно-обчислювальну машину «Ромашка»; здобували навички технічної праці як каменярі, муляри, столярі та слюсарі, коли проектували та будували фонтан «Колосок» й одночасно поглиблювали знання з багатьох предметів. А потім були будівництво шкільного музею й паралельно з цим глибокі дослідження з історії рідного краю, перші спроби учнів виступати в ролі екскурсоводів. І так у кожній справі: реалізація поставленої мети допомагала комплексному вирішенню буквально всіх виховних завдань, одночасно поглиблюючи знання учнів із багатьох навчальних предметів і формуючи навички технічної та обслуговуючої праці. Тобто в Сахнівській школі словосполучення «навчально-виховний процес» використовувалось не у значенні наявності й навчального процесу, і виховного, а у значенні єдиного, нерозривного, розвивального процесу, в якому слова «труд» і «радість», «навчання» та «творчість» були словами-синонімами.

Олександр Антонович Захаренко часто говорив про значення трудового виховання, яке непомітними узами пов'язане з усіма іншими напрямками діяльності Сахнівської школи. В «Енциклопедії шкільного роду» [5, 5] він писав, звертаючись до всіх своїх учнів і колег: «Чи пам'ятаєте ви, що ми з вами весь час мріяли, фантазували. Колись одна з газет нас назвала «Мрійники з Сахнівки». То істинна правда. Навчались і мріяли, завжди щось будували: то інтернат, то теплицю, то музей з обсерваторією та планетарієм, то спортивний комплекс, то літній, то зимовий басейн. Проводили радіолінійки, телепередачі. І мрійниками ми були, і реалістами: доводили задуману справу до завершення. Задумана мрія несла всіх на крилах упродовж усього навчального процесу, нанизуючи курси та предмети на єдиний стовбур, який називається «Знаннями».

Мудрий педагог розумів, що сам по собі труд далеко не завжди надихає на творчість і забезпечує розвиток - він має бути одухотворений високою та благородною метою. На це у свій час указував і Антон Семенович Макаренко, наголошуючи, що «труд «узагалі» не є виховним засобом. Тільки його певна організація, що переслідує певну мету, перетворює його на виховний засіб». І глибоко помиляються ті педагоги та батьки, які, пам'ятаючи шаблонну фразу, що праця перетворила мавпу на людину, завантажують дітей безглуздими дорученнями, назавжди відбиваючи охоту до творчої праці [6].

Такими ж були позиції школи в питаннях організації навчального процесу. Один із принципів педагогічного колективу - учити всіх, але диференційовано, і для цього введена трьохрівнева система оцінювання навчальних досягнень учнів. Система ця гнучка, але безкомпромісна: Олександр Антонович дотримувався думки, що вчитель має перш за все цінувати старанність учня, адже трійка старанного учня інколи важить набагато більше, ніж четвірка здібного ледаря. І це можна вважати другим визначальним принципом сахнівських педагогів: «Усі діти мають право на однакові стартові умови та можливість переходу до вищого рівня, що залежить лише від старанності та наполегливості учня».

Ще один дуже важливий принцип, що однаково стосувався й навчання, і виховання учнів, Олександр Антонович сформулював так: «Стимул - це шлях до успіху!» Стимулювання передбачалось і матеріальне (стипендії, призи тощо), і моральне (інформація по шкільному ТБ про успіхи учнів, відзначення перед колективом, введення спеціального табеля успішності та вихованості, повідомлення у шкільній багатотиражці та ін.). Усі ці нововведення були викликані розумінням того, що випускники сільських шкіл часто виявляються неконкурентоспроможними при вступі до вищих навчальних закладів у порівнянні з випускниками престижних міських шкіл. Саме тому роздуми О. Захаренка про можливість підвищення рівня знань його учнів завжди ґрунтувались на розумінні психологічних особливостей дитини: допитливість і цікавість до всього невідомого; прагнення до самостійності; бажання бути дорослим; відчуття себе часткою колективу й одночасно прагнення бути унікальною особистістю; бажання досягти успіху в будь-якій справі тощо. Ці питання завжди були в центрі уваги педагогічного колективу, і на порядку денному педради або методичного об'єднання класних керівників розглядались, наприклад, такі питання: «Вивчення й аналіз мотивів діяльності та психічного стану вихованців»; «Засоби педагогічного впливу, що базуються на почуттях і потребах вихованців»; «Методика ведення психолого-педагогічних спостережень у процесі вивчення індивідуальних особливостей дітей». Звідси й лаконічні, але глибокі думки Олександра Антоновича:

- «Основна учителя ідея: до знань - не з примусу, а через цікавість».
- «Людина збагачується наукою. Як і взагалі - роботою».
- «Учитель повинен мати дітей за помічників, жити життям класу, не забуваючи, звичайно, що він у тому колективі - вихователь, основна фігура».

- «До проведення уроків залучаю учнів, у яких угадую можливих учителів. Адже підбір і підготовку майбутніх вихователів школа має можливість починати у своїх стінах. А з другого боку, вони починають по-іншому оцінювати роль учителя у школі, свідомо сприяти педагогам у їх непростій роботі».

- «Гуртки допомагають навчанню. Якщо урок уважати теорією предмета, то гурток - його практика, матеріалізація».

- «Я за те, щоб і вчителі приймали клятву Гіппократа, користуючись постулатом: ні за яких обставин не нашкодити здоров'ю дітей».

• «А взагалі треба вміти самого себе правильно оцінювати. І не тільки в законах математики».

• «Бажання бути першим, кращим генетично закладено в дитині, бо колись такими були батьки, діди та прадіди».

• «Усе наше життя, уся наша робота - це спілкування з живою людиною - дитиною, яка хоче бути особливою, чекає поваги в колективі однокласників, хоче вдячних слів від старших» [7, с.87-92]

Отже, директор Сахнівської школи Олександр Антонович Захаренко й очолюваний ним колектив на практиці продемонстрували можливості та перспективи розвитку творчих здібностей особистості школяра за умови реалізації принципу співпраці, співдружності та співтворчості дитячо-вчительсько-батьківської громади.

Основний принцип освітньої політики - дитиноцентризм

Стаття 5 Закону України «Про освіту». Державна політика у сфері освіти

1. Освіта є державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і культурний розвиток суспільства. Фінансування освіти є інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток суспільства і держави.

5. Держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина.

Стаття 6. Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності

1. Засадами державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є:

людиноцентризм;

верховенство права;

забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності;

забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності;

розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами;

забезпечення універсального дизайну та розумного пристосування;

науковий характер освіти;

різноманітність освіти;

цілісність і наступність системи освіти;

гуманізм;
демократизм;
єдність навчання, виховання та розвитку;
виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій;
формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками;
формування громадянської культури та культури демократії;
невтручання політичних партій в освітній процес;
невтручання релігійних організацій в освітній процес (крім випадків, визначених цим Законом);
різнобічність та збалансованість інформації щодо політичних, світоглядних та релігійних питань;
державно-громадське управління;
державно-громадське партнерство;
державно-приватне партнерство;
сприяння навчанню впродовж життя;
інтеграція у міжнародний освітній та науковий простір;
нетерпимість до проявів корупції та хабарництва;
доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою.

2. Освіта в Україні має будуватися за принципом рівних можливостей для всіх.

У статті 6 Закону України «Про освіту» зазначено, що основним принципом освітньої діяльності має бути людиноцентризм. В основі концепції авторської школи Олександра Захаренка лежить твердження, сформульоване педагогом у зверненні до школярів Сахнівської школи: «Пам'ятай, дитино, що ти є центром Всесвіту» [6, с. 5]. Лаконічне висловлювання видатного педагога має глибокий зміст: по-перше, воно свідчить про те, що О. Захаренко визнавав людину найвищою цінністю; по-друге, намагання педагога переконати вихованців у тому, що кожен із них є унікальною цінністю, сприяє формуванню у кожного з них почуття відповідальності за власне здоров'я і життя; по-третє, у ньому зазначено, що основним принципом діяльності навчального закладу є принцип дитиноцентризму, при якому всі складові навчально-виховної системи мають бути спрямовані на збереження і зміцнення здоров'я дітей; по-четверте, оскільки людина є частиною Всесвіту, то вона у своїй життєдіяльності має пам'ятати про нерозривний зв'язок із Природою; визнання такого зв'язку надає людині відчуття власної цілісності; по-п'яте, дитина у процесі навчання має отримати навички, які допоможуть їй використовувати природні фактори на власну користь.

У діяльності Сахнівської школи бачимо, як були реалізовані основні засади та принципи, що є актуальними на сьогоднішній час. Зокрема, важливим

фактором формування у школярів загальнолюдських цінностей у педагогічному досвіді О.Захаренка був своєрідний підхід до організації освітнього процесу, який полягав у тому, що найголовнішим пріоритетом діяльності усіх його учасників було не отримання академічних знань, умінь і навичок, а надбання навичок життєво необхідних: від уміння знайти спільну мову з оточуючими (друзі, вчителі, однокласники, батьки, зовсім не знайомі люди) – до навичок трудової і розумової діяльності. І навпаки – від уміння щось зробити власними руками до усвідомлення себе як непересічної особистості, що вміє налагоджувати паритетні стосунки з оточуючими. Дидактичний фактор відігравав у виховній системі О.Захаренка велику роль, але далеко не вирішальну. Можна стверджувати, що дидактична система його авторської школи, а саме: мета та зміст навчання, методи та форми організації навчання – була підпорядкована виховним цілям, тобто виступала підсистемою виховної системи.

У Сахнівській школі словосполучення «навчально-виховний процес» використовувалось не в значенні наявності і навчального процесу, і виховного, а в значенні єдиного, нерозривного, розвиваючого процесу, в якому слова «труд» і «радість», «навчання» і «творчість» були словами-синонімами. Не применшуючи ролі учителя, шкільних предметів, домашніх завдань, підручників тощо, педагог створив виховну систему, що мала ознаки психолого-педагогічної та соціально-педагогічної систем і забезпечувала умови для формування в її вихованців ціннісних ставлень засобами навчальної, трудової, ігрової, творчої діяльності.

Навчально-виховний процес був побудований таким чином, що при вивченні кожного шкільного предмету соціокультурний простір був одним із джерел отримання нових знань і умінь. Зауважимо, що Захаренко вміло використовував можливості соціокультурного простору на різних етапах навчально-розвиваючої діяльності школярів: для актуалізації знань, засвоєння та усвідомлення навчальної інформації, використання отриманих знань у практичній діяльності, рефлексії тощо.

Це стосувалось предметів фізико-математичного циклу, у процесі вивчення яких школярі не тільки дізнавались про героїчне освоєння радянською наукою космосу, а й самостійно майстрували повітряні кулі, три- і чотириступінчасті ракети, планери тощо. Природничі науки надавали можливість поцінувати красу та багатство рідної землі та формували в учнів уявлення про природу як про цілісну систему, яка безпосередньо чи опосередковано здійснює вплив на життя та діяльність людей. Знання про природу знаходили відображення у практичній діяльності у процесі догляду за рослинами, створення шкільного дендропарку, насадження живої аптеки тощо. О.Захаренко наголошував на дидактичному та виховному значенні такої простої, на перший погляд, форми роботи. Він пояснював, що жива аптека – це набір різних лікарських рослин, які діти вирощували на шкільній ділянці і здавали в аптеку. Ця діяльність поєднувалась із вивченням лікарських властивостей рослин; дослідженням таємниць народної медицини, що своїм

корінням сягає сивої давнини; використанням досвіду дідів та прадідів і збереженням їхніх знань для майбутніх поколінь [10].

Зміст предметів соціально-гуманітарного циклу був спрямований на вивчення історії, літератури та мав на меті формування базового комплексу громадянських умінь, навичок та цінностей особистості. Процес вивчення цих дисциплін сприяв формуванню громадянської зрілості особистості, оскільки був пов'язаний не тільки з вивченням певних фактів, а й з втіленням своїх знань у конкретній діяльності в межах найближчого соціокультурного середовища задля його розширення і збагачення. Прикладами такої діяльності можуть слугувати такі справи: підготовка листа у майбутнє жителям села Сахнівка 2017 року; створення експозицій Музею революційної, бойової та трудової слави; створення Алеї пам'яті на честь сахнівчан, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни; спорудження Криниці Скорботи в пам'ять про тих, хто помер в роки голодомору. Кожній з цих масштабних – як для сільської школи – справ передувала глибока дослідницька робота, що була спрямована на вивчення невідомих або маловідомих історичних фактів і сприяла формуванню навичок критичного мислення, уміння бачити проблему з різних сторін, аналізувати, синтезувати і робити власні висновки; розуміти сутність, причини і наслідки певних історичних подій. Що стосується ціннісних орієнтирів особистості, то результатом організованого в такий спосіб вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу педагог-науковець вважав формування цілісного світогляду особистості, розвиток толерантності, милосердя, дотримання соціальної та історичної справедливості тощо.

О.Захаренко враховував потенційні можливості емоційно стимулюючого навчального середовища, ознаками якого були:

- підтримка ініціативи школярів;
- партнерські стосунки між педагогами, школярами та батьками у навчально-виховному процесі;
- конструктивна взаємодія між учасниками навчально-виховного процесу на всіх його етапах;
- здійснення міжпредметного підходу у вивченні шкільної програми;
- використання виховного потенціалу всіх шкільних предметів.

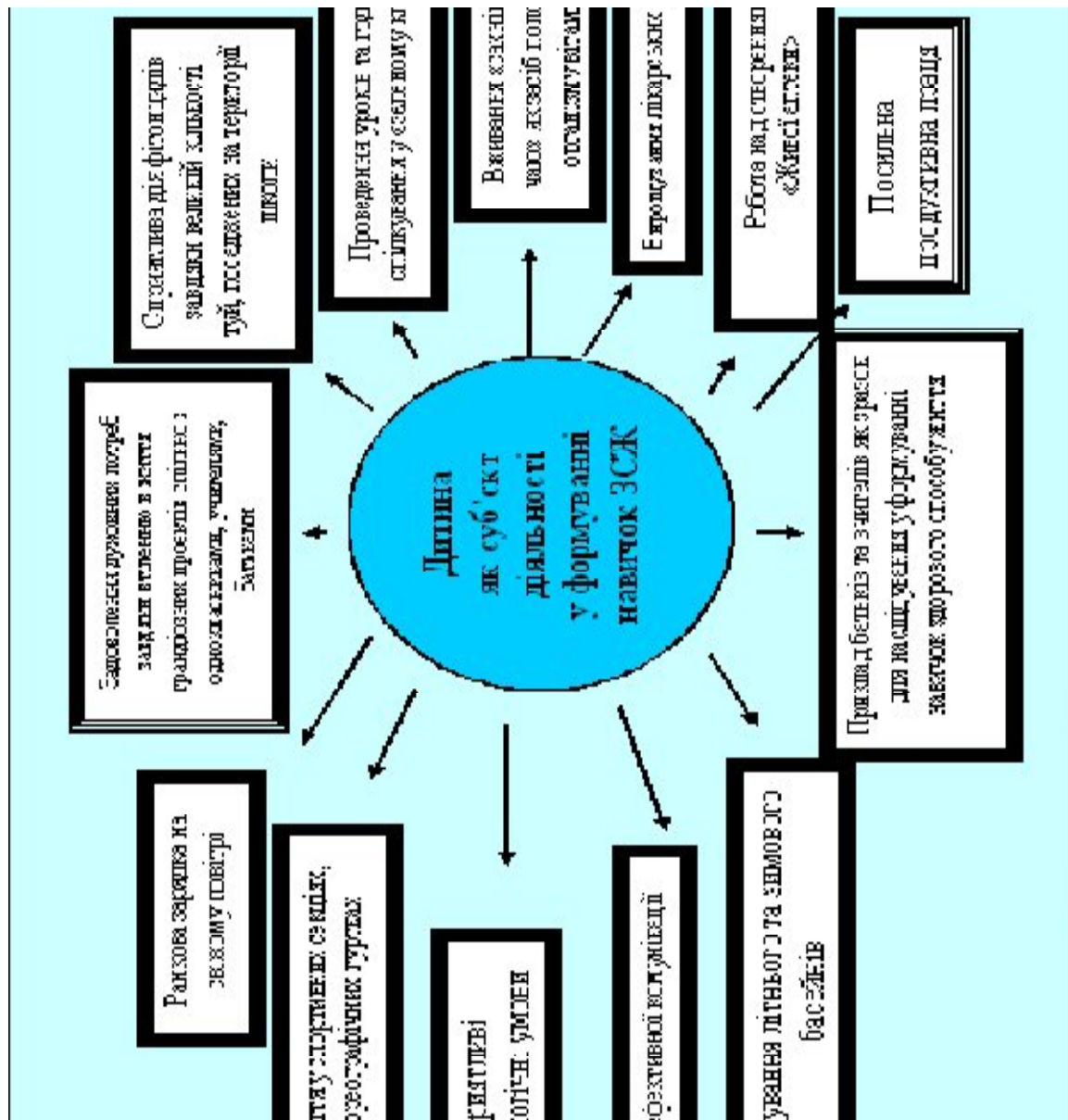
Деякі із реалізованих разом із школярами проєктів Захаренко пізніше охарактеризував як педагогічні розваги: запуск повітряної кулі та ракет з мишами та хом'яками на борту; електронно-обчислювальні машини та «розумні двері» в кабінеті, де ці ЕОМ створювались, тощо. Але так звані «педагогічні розваги», як бачимо, мали глибоке методологічне та психологічне підґрунтя.

Збереження здоров'я дітей – головна задача освітнього закладу

Стаття 6 Закону України «Про освіту». Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності
Засадами державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є:
формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля.

У законі України «Про освіту» величезна увага приділяється такому питанню, як формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля. Олександр Захаренко також вважав цей напрямок діяльності освітнього закладу найбільш важливим. Він намагався створити ефективну технологію збереження здоров'я людей, а особливо – підростаючого покоління. Педагог сповідував ідею, що така технологія має ґрунтуватися на усвідомленні того, що Людина є невід'ємною частиною Природи, адже з усвідомлення себе частиною Природи починається формування ціннісного ставлення до природи, до власного здоров'я і життя.

У теоретичній та практичній спадщині О. Захаренка накреслені конкретні шляхи вирішення проблеми формування здорової дитини. Аналіз того, яким чином була організована навчально-виховна діяльність у Сахнівській школі, свідчить про те, що пріоритетного значення набували питання збереження і зміцнення здоров'я школярів.

Задля цієї мети педагоги школи доцільно використовували усі природні фактори: продуктивна праця на природі, плавання у басейні, спілкування із природою, спостереження за природними явищами, вирощування лікарських рослин та ін.

Повертаючись до наведеної вище фрази О.Захаренка, що дитина є центром Всесвіту, хочемо зазначити, що вона має скоріше педагогічний підтекст і свідчить про дитиноцентричну спрямованість його педагогіки. Наголошуємо на цьому у зв'язку з тим, що історія людства має жахливі наслідки того, що людина відчула себе центром і володарем Природи, який має право змінювати її закони. Натомість, навіть питання щодо формування у школярів почуття патріотизму О. Захаренко поєднував із проблемою бережливого ставлення до землі та її багатств. На його думку, справжній

патріот має бути працелюбним і екологічно-грамотним господарем, який живе не тільки проблемами сьогодення. Ціннісне ставлення до природи – це гармонія з природою на засадах раціонального використання її багатств.

Для зміцнення здоров'я дітей необхідно створювати ситуації ефективної взаємодії дитини з природою. Навколишнє природне середовище має бути джерелом оздоровлюючих факторів. Наприклад, територія Сахнівської школи була засаджена туями – рослинами, які виділяють фітонциди і тим самим допомагають хворим на бронхіальну астму. На шкільному подвір'ї був створений «зелений клас». Проведення уроків і годин спілкування на свіжому повітрі серед пахучих квітів та високих дерев, що створювали прохолоду у ясні сонячні дні, сприяло гармонізації стосунків дітей із природою. Великого значення надавалось загартуванню школярів, якому сприяло і відвідування басейну, вода в якому оброблялася сріблом і збагачувалася сіллю Чорного моря. Уроки плавання були дуже корисними для дітей із проблемами статури, підвищували імунітет.

Психолого-педагогічні умови формування гуманістичних цінностей школярів

Стаття 12 Закону України «Про освіту». Повна загальна середня освіта

1. Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;
- культурна компетентність;
- підприємливість та фінансова грамотність;
- інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Що стосується мети повної середньої освіти, то педагогічний колектив Сахнівської школи також намагався здійснювати всебічний розвиток, виховання і соціалізацію особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

У ході вивчення теоретичної та практичної спадщини О. Захаренка нами були виявлені психолого-педагогічні умови, які забезпечували формування гуманістичних цінностей особистості школяра в його авторській школі. Найважливіші серед них такі:

- створення ефективної виховної системи, яка сприяла вихованню особистості в колективі;
- здійснення особистісно орієнтованого підходу до вихованців;

- організація навчально-виховного процесу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей вихованців;
- реалізація діяльнісного підходу у вихованні гуманістичних цінностей особистості;
- використання позитивної мотивації до діяльності, спрямованої на формування гуманістичних цінностей особистості школярів;
- створення ситуацій успіху як умова активізації особистісного розвитку школярів та ін.

Проаналізуємо їх більш ґрунтовно.

Інноваційне значення авторської педагогіки О.Захаренка полягає у дотриманні нерозривної єдності та взаємозалежності усіх перелічених умов, кожна з яких підсилювала ефективність інших. Реалізація задач навчально-виховної діяльності, як уже зазначалося вище, відбувалася у п'яти шкільних центрах: освітніх (для старшокласників та молодших школярів – окремо), оздоровчому, навчально-ідеологічному, трудового навчання й виховання. Створення і формування цих центрів відбувалося поступово в процесі спільної діяльності вчителів, учнів та їхніх батьків. Продумана система розміщення кабінетів, приміщень для ігор, спальних кімнат сприяла розвитку захопленості наукою, пізнавального інтересу, допитливості школярів. Педагогічно оформлене виховне середовище, головними центрами якого були культурно-музейний центр, центр здоров'я та центр виробничого навчання і праці, було інтегруючим фактором виховної системи Сахнівської школи.

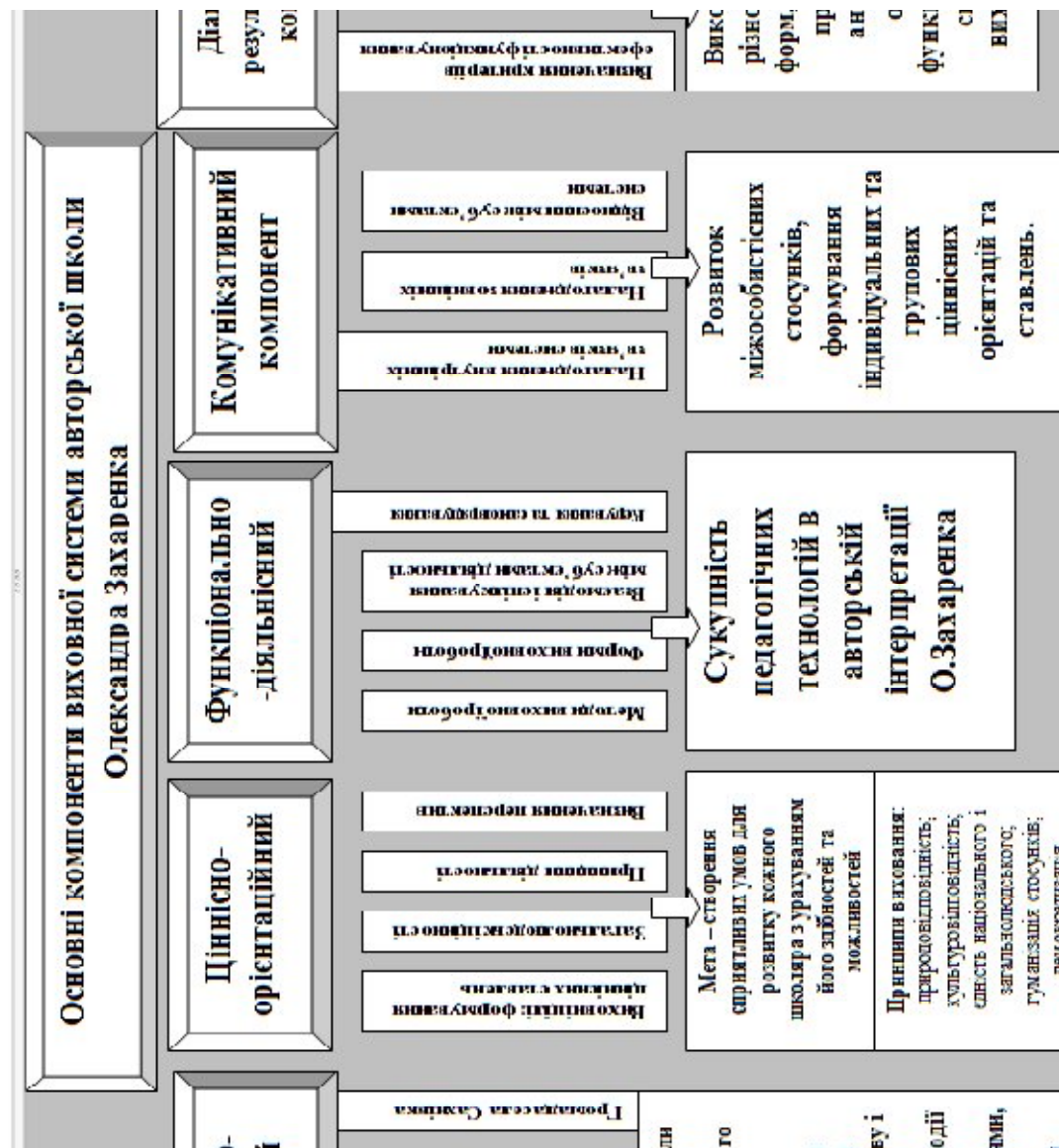
Новаторський стиль педагогіки О.Захаренка проявився у своєрідному використанні і поєднанні методів, прийомів і засобів виховання, наслідком чого було створення авторської виховної системи. Виховна система Сахнівської школи була створена О.Захаренком у відповідності до головних принципів будь-якої системи. Як зазначалося вище, найголовнішою ознакою її було те, що вона охоплювала освітній процес у всій його цілісності, інтегруючи навчальну, позанавчальну діяльність школярів, педагогів, батьків та жителів села, а також діяльність та спілкування між ними поза межами класу і школи. Саме ця ознака свідчить про те, існує в загальноосвітньому закладі виховна система чи виховна робота обмежується наявністю системи позакласних заходів, які спрямовані в основному на організацію вільного часу школярів.

Г.Сорока визначає виховну систему як комплекс компонентів, взаємозалежних один від одного, серед яких найголовнішими є такі: цілі, заради яких створюється виховна система; спільна діяльність людей, які реалізують цілі; суб'єкти спільної діяльності; освоєне середовище; відносини між суб'єктами діяльності; керування, яке спрямоване на розвиток виховної системи і забезпечує її життєздатність [10].

Є.Степанов пропонує структуру виховної системи, яка складається із наступних компонентів:

- індивідуально-груповий (об'єднує школярів, педагогів, батьків, усіх дорослих, які причетні до навчально-виховного процесу загальноосвітнього закладу);

- ціннісно-орієнтаційний (визначає цілі та цінності, які сповідують суб'єкти діяльності, а також принципи та перспективи діяльності);
- функціонально-діяльнісний (включає форми та методи виховної роботи, які забезпечують керування системою та спілкування між її учасниками);
- комунікативний компонент (розкриває внутрішні та зовнішні зв'язки, забезпечує ефективні відносини у процесі спілкування і діяльності);
- діагностико-результативний (визначає критерії ефективності системи, забезпечує оцінку та аналіз функціонування системи) [11].

Кожен із названих компонентів виховної системи є специфічним для конкретного навчального закладу, оскільки умови її функціонування залежать від багатьох факторів. Особливості проявляються найбільш яскраво в залежності від того, які методи, прийоми та засоби виховання використовуються. Для аналізу внеску О.Захаренка у теорію виховання вважаємо за потрібне звернутися до визначення понять «метод виховання», «виховний прийом», «засіб виховання», кожне з яких має у педагогічній літературі декілька трактувань. Взагалі слово «метод» з грецької перекладається як шлях дослідження, теорія або вчення і означає спосіб

досягнення якоїсь мети, вирішення конкретної задачі. Методом називають також сукупність прийомів практичного або теоретичного пізнання дійсності.

Досить розповсюдженим є тлумачення методу як способу впливу вихователя на свідомість, волю і поведінку вихованця з метою формування у нього стійких переконань і певних норм поведінки. На наш погляд, більш характерним для Авторської виховної системи Сахнівської школи було визначення цього поняття в такій інтерпретації, що дав В.Сластьонін, який під методами виховання розуміє спосіб взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, що спрямована на вирішення виховних задач. Ураховуючи характерні особливості різноманітних методів виховання та їхню велику кількість, деякі автори класифікують їх за певними ознаками. Найбільш поширеною вважають класифікацію, що була запропонована В.Сластьоніним і складається із таких груп методів:

- методи, за допомогою яких відбувається формування особистості (приклад, переконання, навіювання, бесіди, лекції тощо);
- методи, що сприяють організації індивідуальної та спільної діяльності, спілкування формування позитивного досвіду (привчання, вимога, довіра);
- методи, що сприяють стимулюванню діяльності та поведінки (гра та змагання, заохочення та покарання) [12].

Частина з науковців (М.Болдирєв, Т.Конникова) виділяє три групи методів, серед яких першу називають методами переконання (або формування свідомості), другу – методами, що сприяють організації життя, діяльності школярів і формують досвід громадської поведінки, і третю – методами стимулювання діяльності і гальмування поведінки [14].

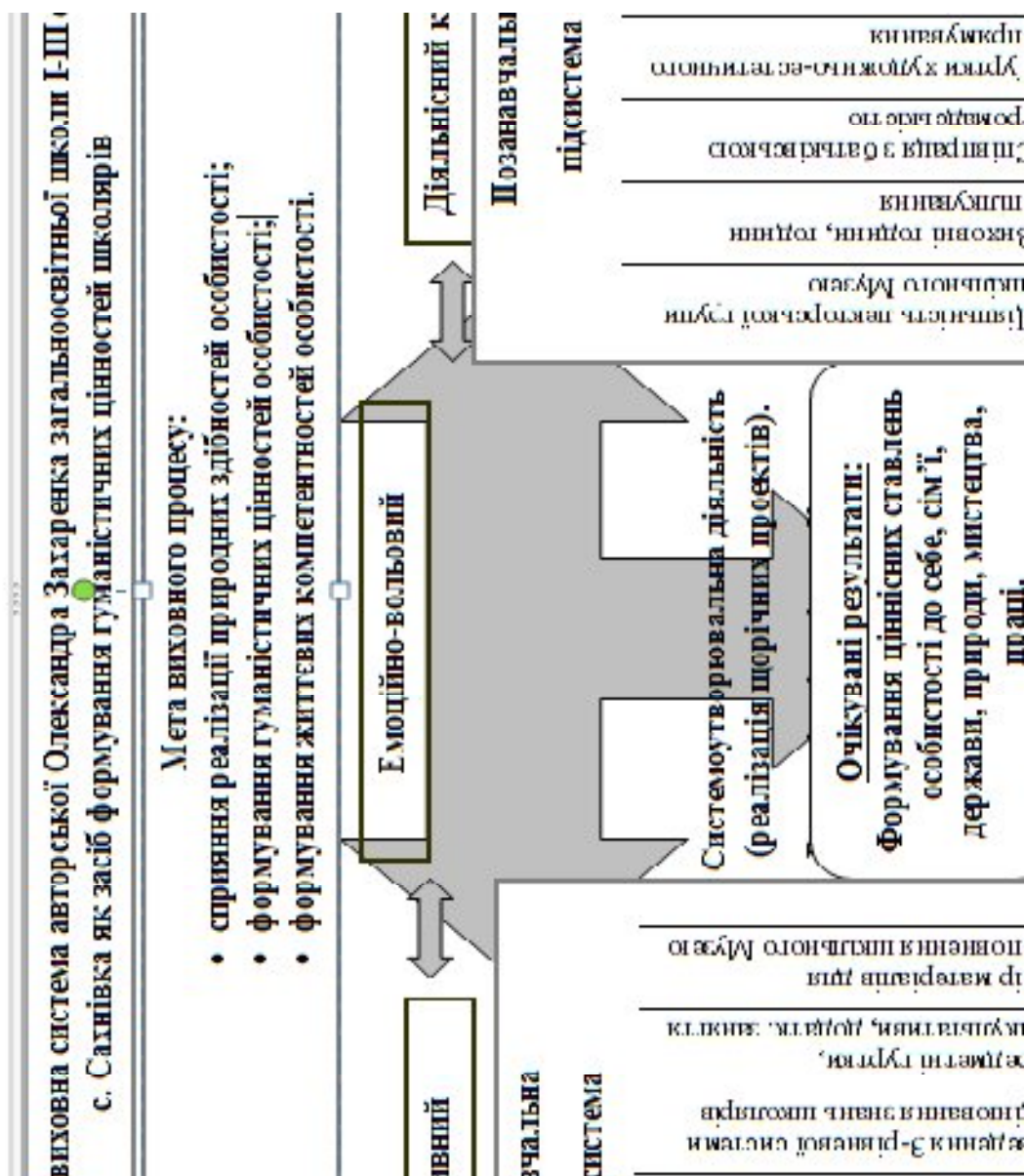
До групи методів формування свідомості відносять, по-перше, словесні методи (роз'яснення, навіювання, переконання, фронтальна або індивідуальна бесіда, лекція, диспут), а по-друге, метод прикладу. Метою використання цієї групи методів виступає формування у школярів поглядів і переконань.

Оскільки для формування переконань особистості, її ставлень та поведінки важливе значення має діяльність, то група методів організації діяльності у педагогіці розглядається як така, що в найбільшій мірі сприяє процесу набуття вихованцями власного досвіду позитивної поведінки. Ця група методів складається з методів привчання, тренування, доручення, педагогічної вимоги, громадської думки, виховуючих ситуацій. Зрозуміло, що основою кожного з методів є практична діяльність вихованців, у ході якої вони залучаються до багатогранних і різновекторних відносин. Система відносин у колективі ставить кожного із вихованців у такі позиції, при яких він самостійно приймає певні рішення, здійснює вчинки і вибудовує лінію своєї поведінки – це творчий шлях до формування більш складних актів поведінки і рис поведінки. До групи методів стимулювання відносять заохочення, схвалення, змагання, покарання. Усі ці методи в різній мірі спонукають, заохочують вихованця до дії і формують навички рефлексії щодо власної діяльності.

Однак у чистому вигляді окремі групи методів не використовуються. Найбільш ефективний результат педагог отримує при доцільному поєднанні

різних методів. О.Захаренко дотримувався тієї точки зору, що використання того чи іншого виховного методу має бути доцільно обґрунтованим у відповідності до мети, завдань, змісту і принципів виховання. Крім того, великого значення, на його думку, набуває своєрідність кожної педагогічної ситуації, яка створюється педагогами для вихованців. Методи переконання, наприклад, тільки тоді мають виховний сенс, коли сприяють активному і, відповідно, свідомому засвоєнню кожним школярем наданої йому інформації про норми поведінки, формуванню позитивного ставлення до цієї інформації, яке поступово перетворюється на стійке переконання, що спонукає дитину до діяльності.

У теоретичних працях та практичній діяльності О.Захаренка як директора школи знайшли своє відображення та продовження такі ідеї його попередників, які сучасна наука називає особистісно орієнтованою педагогікою. Тобто, методи та форми виховної роботи, що використовував педагог, були спрямовані на створення сприятливих умов для життєдіяльності дитини у шкільному середовищі та формування таких компетентностей, які визначають її успішність у дорослому житті, а саме: здібності до творчої діяльності, конкурентоспроможність, комунікативні властивості, здатність до самореалізації та ін. Як уже зазначалося вище, функціонування виховної системи відбувалося завдяки тісній взаємодії між школярами, педагогами, батьками і громадськістю, оскільки кожна із названих компетентностей найкраще розвивається саме у процесі спільної діяльності усіх суб'єктів середовища. Існувало безліч можливостей для самовираження школярів і для того, щоб розвинути власні потенції: участь у будівництві фонтану, музею та Палацу здоров'я, підготовка матеріалів для проведення екскурсій у шкільному музеї, збір матеріалів з історії рідного краю, підготовка матеріалів для шкільної газети та телепередач, збір матеріалів для «Енциклопедії шкільного роду», догляд за рослинами у дендропарку, участь у роботі гуртків та секцій.

Інтегруючим фактором усієї виховної системи, модель-схема якої розроблена нами і представлена на рис./, була мета, що полягала у задоволенні потреб особистості, яка розвивалася. Було також ураховано усі аспекти виховної роботи: когнітивний, емоційно-вольовий, діяльнісний, які поєднували в єдине ціле навчальну та позанавчальну підсистеми єдиного організму – того цілісного утворення, яким була виховна система Сахнівської школи. Серед очікуваних результатів функціонування виховної системи найголовнішим було формування ціннісних ставлень особистості до себе, сім'ї, держави, природи, мистецтва, праці на засадах інтеріоризації загальнолюдських цінностей.

Як бачимо, усі компоненти системи зосереджені навколо дитини. Вище нами було висвітлено значення дитиноцентризму як одного із визначальних принципів особистісно орієнтованого виховання. Визнання дитини центральною фігурою навчально-виховного процесу та ставлення до неї як до

найвищої цінності свідчить про гуманістичну спрямованість діяльності Сахнівської школи. Налаштовуючи кожную дитину на ставлення до самої себе як до такої особистості, яка є центром Всесвіту, О.Захаренко закладав у душу і розум вихованців почуття відповідальності за самостійне формування таких цінностей, як терпимість, вихованість, креативність, акуратність та ін.

Разом з тим, усвідомлення вихованцем власної унікальності формувалося на засадах розуміння неповторності та цінності усіх, хто живе поруч. Виходячи із положення, що кожна дитина має притаманний лише їй набір якостей та здібностей, педагог-науковець прагнув побудувати навчально-виховний процес таким чином, щоб не тільки залучити всіх школярів до творчої співпраці, а й створити умови для удосконалення кожного.

Отже, одна із найголовніших ідей, на якій ґрунтується педагогічна система О.Захаренка, – це ідея, що виховний процес, як і взагалі процес життєдіяльності особистості, складається не із окремих розрізнених видів діяльності, а є цілісною системою. Ця система характеризується багатогранною та багатовекторною діяльністю, в ході якої виникає система специфічних стосунків з оточуючим середовищем, що впливає на формування якостей особистості. Крім того, варто згадати слова К.Ушинського, який писав, що основним прагненням душі людини є прагнення до діяльності, яке він називав фундаментальним і з яким пов'язував виникнення усіх психічних явищ [14, с. 362-367].

Визначальна цінність особистості – ставлення до рідної мови

Стаття 12 Закону України «Про освіту». Повна загальна середня освіта

...формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності:

вільне володіння державною мовою;

здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами.

Ознайомлення з теоретичними міркуваннями О.Захаренка дає підстави стверджувати, що однією із таких цінностей, що визначають сутність особистості, він вважав її ставлення до рідної мови. Він був переконаний, що для будь-якої людини мова не є суто системою звукових та графічних знаків. Функції мови не обмежуються також комунікативною сферою. Педагог

погоджувався з важливістю усіх інших функцій мови: номінативної, гносеологічної, експресивної, творчої, естетичної. Але найважливішою функцією мови визнавав ідентифікативну. На його думку, мова – найсвятіша цінність, оскільки є основою поняття «національний». Йому була близька думка відомого німецького філософа і лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта, що мова — це той світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини [15].

У багатьох статтях та виступах О.Захаренка звучала думка, яка перекликала із словами класика української літератури П.Мирного: «Найбільше і найдорожче добро кожного народу - це його мова. Ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування» [16]. О.Захаренко порівнював мову із найціннішим скарбом, а тим людей, які вміли користуватися цим скарбом, пророкував щасливе майбутнє не тільки особисто для себе, а й для сім'ї, родини і навіть для всієї України. Т.Г. Шевченка він вважав володарем скарбу, оскільки завдяки Тарасу українська мова була примножена, збагачена й передана наступним поколінням в її красі, величі, ніжності, щедрості й музикальності. Педагог зауважував, що не випадково в багатьох сільських хатах портрет Тараса Шевченка знаходиться поруч з іконою та Біблією як найсвятіша реліквія кожної української сім'ї.

Однак О.Захаренка дуже турбувала тенденція, пов'язана з тим, що молодь, виїжджаючи за межі села, інколи забувала рідну мову, мотивуючи тим, що немодно спілкуватися українською. Звертаючись до випускників школи, він говорив: «Знати чужу культуру і звичаї зовсім не означає, що слід забувати свої, адже надбання свого народу, його менталітет ціниться високо, перш за все, в своїй нації, і немає ніякого сумніву, що вони досконаліші, святіші, бо вони рідні [17, с.239]». На нашу думку, ці слова О.Захаренка є надзвичайно глибокими за своєю суттю. Вони спрямовують молодь на роздуми про те, що справжніх патріотів цінують не тільки у власній країні – до них із повагою ставляться представники інших держав. Втрачаючи мову, людина деградує; занедбання мови на рівні нації означає її денаціоналізацію.

Шляхи формування ключових компетентностей у педагогічній спадщині О.Захаренка

Стаття 12 Закону України «Про освіту». Повна загальна середня освіта ...формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності:

громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;

культурна компетентність;

інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Таким чином, у законі України «Про освіту» підкреслюється, що

важливою для людини є діяльність не тільки фізична, спрямована на зовнішні об'єкти, а в більшій мірі духовна, що впливає на внутрішні процеси в душі особистості. О.Захаренко у Сахнівській школі запровадив таку педагогічну систему, яка поєднувала фізичну й духовну діяльність особистості. Оскільки будь-який вид діяльності забезпечує залучення усіх сфер життя особистості, то можна говорити про комплексне вирішення декількох виховних задач у ході реалізації школярами спільних захоплюючих ідей. Цю думку можна проілюструвати прикладом зведення фонтану «Колосок», а саме: задачі естетичного виховання були реалізовані, коли школярі створювали і малювали власні проекти фонтану, із яких потім обрали найкращий; задачі трудового виховання – шляхом залучення до будівництва й школярів, і вчителів, і батьків; задачі розумового виховання – у процесі виконання математичних розрахунків, використання фізичних формул тощо; задачі патріотичного виховання – завдяки втіленню в життя грандіозного проекту, який став символом маленької шкільної держави.

Запровадження діяльнісного підходу, на думку О.Захаренка, допомагало у подоланні недоліків уніфікованої словесної системи виховання, яка обмежувалася традиційними заходами: до уроків – політінформація, після уроків – виховна година, до свят – загальношкільний захід, у випадку порушення учнем дисципліни – бесіди і нотації. Він вважав ефективність словесної системи надзвичайно низькою. Результатом такої низькоефективної системи, характерної для більшості навчальних закладів радянської доби, було те, що школярі отримували різноманітну інформацію, яка, перетворюючись на знання, не ставала глибокими переконаннями вихованців. Це призводило до такого стану справ, коли, навіть маючи знання про моральні норми, школярі далеко не завжди дотримувались їх у своїй повсякденній діяльності. О.Захаренко намагався побудувати навчально-виховний процес у Сахнівській школі таким чином, щоб сприйняття вихованцями інформації морально-етичного спрямування обов'язково супроводжувалось глибинними внутрішніми процесами, спрямованими на трансформацію особистості.

У статті «Школа: з неї все починається» автор висловлює занепокоєння тим, що атестат як підсумковий документ про здобуття освіти іноді засвідчує тільки набуття певної суми знань, але цього недостатньо, щоб бути зрілою людиною: «Потрібні ще й високі людські чесноти, такі як порядність, жага справедливості, зацікавленість долею іншої людини [18, с. 74]».

Як зазначалося вище, ефективність виховного процесу у великій мірі підвищувалася завдяки залученню сахнівських школярів до гурткової роботи, яку О.Захаренко визначав як засіб виховання в учнів творчого підходу до справи, бажання пошуку. З метою задоволення потреб учнів, що мають різні уподобання, у школі було організовано роботу різноманітних гуртків: технічного моделювання, фізико-технічний, автолюбителів, юних картингістів, кіно- та фотолубителів. Органи учнівського самоврядування тримали під контролем діяльність гуртків і за умови успішного навчання і дотримання дисципліни давали школярам дозвіл на участь у роботі декількох гуртків. На

думку О.Захаренка, такий дозвіл сприймався школярем як своєрідний стимул і можливість для здійснення самоконтролю. Кожен із гуртків мав на меті надати школярам теоретичні знання і практичні навички, а саме: гуртківці конструювали електронні контролюючі машини, електрифіковані та електронні прилади, тренажери, які потім використовували на уроках фізики і математики; після двохрічного курсу навчання у гуртку автолюбителів юнаки отримували любительські права водія автомобіля або мотоцикла тощо.

Різноманітні практичні навички школярі отримували не тільки на заняттях гуртків, а й у щоденній позаурочній діяльності. Це ставало можливим завдяки залученню усіх вихованців до суспільно-корисної виробничої праці. Переконавання О.Захаренка зводилося до того, що «осною становлення громадянина є виховання у нього ще з дитячих років шани й любові до праці. Звісно, справжньої працелюбності розмовами про користь праці чи її імітацією не виховаєш. Для цього потрібна посильна, але справжня, продуктивна праця [19, с. 74]».

Починаючи із молодшого шкільного віку, всі школярі активно працювали. Операція «Колосок», збирання насіння цінних рослин, охорона птахів, посильна праця у теплиці або на будівництві – ось далеко не повний перелік видів праці, до яких була залучена малеча. Чистота і порядок у школі ґрунтувалися на самообслуговуванні, кожен слідкував за своїм робочим місцем і при потребі виконував дрібний ремонт обладнання самостійно. Учні 4 – 5 –х класів працювали по 1 годині щоденно, а 6 – 8-х класів – по 1, 5 години. Під час літніх канікул тривалість роботи збільшувалася для молодших школярів до 1,5 годин, для старшокласників – до 4. Ще одним ефективним нововведенням О.Захаренка були трудові книжки, які одержував кожен учень, починаючи з 4-го класу. Трудова книжка була необхідна для обліку суспільно-корисної діяльності: у ній записували зміст і обсяг роботи, витрати часу [20].

Крім того, наявність трудової книжки для школярів була свідченням того, що вони, навіть наймолодші, займаються серйозною справою, результатом якої є створення певних матеріальних цінностей. Усі без виключення види робіт несли на собі відбиток одухотвореності завдяки ідеї спільного блага. Організована таким чином трудова діяльність школярів Сахнівської школи створювала своєрідний феномен, про який свого часу писав К.Ушинський: «Матеріальні плоди праці становлять людський здобуток; але тільки внутрішня, духовна, животворна сила праці є джерелом людської гідності, а разом з тим і моральності, і щастя [14, с. 362-363]». Підкреслюючи роль праці у процесі виховання сахнівських школярів, науковці Л.Березівська та Н.Побірченко окреслюють її наслідки: по-перше, це різновид практичного навчання, по-друге, шлях до здійснення мрії, по-третє, шлях до самоствердження особистості [20 с.13]. На нашу думку, саме животворна сила праці надихала школярів, педагогів та батьків Сахнівської школи на створення таких шедеврів людського духу, як «Криниця совісті». О.Захаренко пояснював, що сахнівчани ставилися до цього пам'ятника як до священного місця.

Виходячи із переконання, що виховний процес має ґрунтуватися на усвідомленні школярами значення десяти найважливіших загальнолюдських цінностей, О.Захаренко запропонував колегам розробити методичні посібники з таких основних тем: «Людина», «Сім'я», «Батьківщина», «Праця», «Знання», «Культура», «Мир», «Соціальна справедливість», «Милосердя», «Земля» [21-30]. У роботі з розробки серії посібників під назвою «Загальнолюдські цінності» прийняли участь усі класні керівники Сахнівської школи. У кожен добірку зібрано матеріали, що були використані педагогами під час проведення уроку або виховної бесіди з відповідної теми з 1-го по 10 класи. Для школярів різного віку одна й та ж тема інтерпретувалась по-різному з урахуванням вікових та психолого-педагогічних особливостей вихованців. Визначена тематика свідчила про те, що виховний процес у школі базувався на найголовніших гуманістичних цінностях і мав на меті формування усвідомленого ставлення до кожної з них.

Аналіз серії посібників «Загальнолюдські цінності» свідчить про творчий підхід педагогів до втілення даної ідеї у життя. У цьому зв'язку варто відмітити, що чи не найголовнішою умовою успішного виховного процесу О. Захаренко вважав професіоналізм педагогів. Власний досвід переконував його в тому, що діти не народжуються соціально пасивними і байдужими до знань та праці. Він визначав, що на дитину здійснюють вплив і батьки, і телебачення, і вулиця, і мікросередовище та інші фактори, але найбільшу відповідальність покладав на вчителів, мотивуючи тим, що тільки школа веде довготривалий, системний, обґрунтований наукою і збагачений практикою навчально-виховний процес, що дає можливість навчальному закладу у тісній співпраці з іншими інституціями закладати у кожному вихованцеві таку моральну основу, яку не зможуть ані похитнути, ані зруйнувати жодні антиподи [31].

Педагоги мають дбати про те, як зберегти дитячий ентузіазм у прагненні до знань, що притаманний молодшим школярам, та подолати байдужість і нудьгу, що поселяються в душах старшокласників. Ця місія може бути здійсненою за умови, коли педагог зростає разом з кожним своїм класом і дивується кожному дитячому відкриттю. О.Захаренко підкреслював, що місія учителя потребує великого напруження і роботи душі, але є обов'язковою умовою для тих, хто хоче стати справжнім педагогом, а не випадковою людиною, для якої школи – лише місце, де платять гроші на прожиття. Ще одна обов'язкова вимога, яку висував Захаренко: педагог повинен бачити в школяреві людину, а не об'єкт для виховання, і ставитися до цієї людини з глибокою і щирою повагою [16].

Майстерність педагога, на думку О.Захаренка, проявляється в тому, щоб у роботі з дитячим колективом не пропустити той момент, коли у вихованців з'явиться потреба у нових починаннях, більш цінних, і вчасно поставити перед ними іншу мету; забезпечити умови для дружньої, спокійної діяльності з урахуванням можливостей дітей; створити атмосферу піднесення і радості у процесі досягнення поставленої мети. Тут важливим є вміння педагога

концентрувати увагу та зусилля колективу на таких завданнях, при виконанні яких не виникатиме загроза зірватися у напруженні і втратити віру у здійсненність запланованого. З часом колектив стає спроможним до втілення ще більш серйозніших, відповідальніших планів і бачення нових перспектив – важких, але гідних уваги завдяки своїй суспільній значущості [32].

Разом з іншими класиками педагогічної науки О.Захаренко стверджував, що особистість виховується тільки особистістю, характер – характером, а запалити інших своїм ентузіазмом може лише той, хто сам горить. Погоджуючись із думкою, що вчитель не той, хто навчає, а той, у кого вчать, він уважав, що педагог має виховувати справами, а не словами, бути прикладом у всьому всім своїм життям, а не тільки під час уроку [30]. У міркуваннях О.Захаренка про роль педагога у формуванні високоморальної особистості школяра окреме місце займають думки щодо загального розвитку освіти: «Час фанатизму минув. Не вернеш. Загальний розвиток освіті принесуть не окремі фанатики, умільці, хоч і їх роль особлива. Головний важіль розвитку — стимул. Стимул – це насамперед ціль. Без неї відсутня дорога. Бездоріжжя викликає розгубленість. Ціль має бути такою ж сильною, як продовження роду людського. Це з філософської царини. А з практичної — суспільство має потурбуватися про матеріальні, моральні й інші стимули для творчої праці, для роботи по розвитку творчих здібностей особистості, стимул до повної віддачі себе дітям». Тільки завдяки запровадженню різноманітних засобів заохочення вчителів, учнів та навчального закладу в цілому О.Захаренко сподівався вивести освіту із кризи і в економіці, і в духовній сфері [32, с. 85].

У статті «Творчі таємниці вчителя» [35] науковець ще раз підкреслює значення стимулювання не тільки для школярів, а й для педагогів. Серед інших таємниць творчої лабораторії педагога він називає ще декілька. По-перше, секрет успіху, за його словами, полягає у великій праці вчителя під час підготовки до уроків, кожен з яких має бути єдиним і неповторним, як прожите життя, і нагадувати свято єднання вчительської душі з душами вихованців. О.Захаренко був упевнений, що діти більше тягнуться до педагога, якого можна назвати «святковою творчою особистістю». Творчий педагог повинен виробити у себе звичку йти непротореною стежкою, а для вирішення проблем знаходити нестандартні рішення. Для того, щоб виробити такі якості, він пропонував учителям Сахнівської школи двічі на місяць розробляти в деталях і проводити відкриті уроки або виховні заходи. Педагог має відчувати повну свободу у виборі форм і методів при умові ґрунтовних знань, що базуються на наукових дослідженнях і власному досвіді. Така школа методичної майстерності була корисною і для тих, хто проводив урок чи захід, і для тих, хто збагачувався на досвіді своїх колег. Сам О.Захаренко підкреслював значення відкритих уроків: «Тут і диференціація, і розвиток, і становлення особистості, і цілісна картина світу через інтеграцію предметів в одній темі та проведення дискусії при громадському огляді знань». Ще один аспект, що сприяє розвитку креативності педагога, – це демократизація навчання у поєднанні з високою вимогливістю до дітей і турботою про їхнє здоров'я. Нарешті, наступною умовою успішної

діяльності педагога О.Захаренко визначає пробудження і розвиток у дітей їхньої природної обдарованості. У своїх міркуваннях він приходив до висновку-аксіоми, що «без творчого вчителя не може бути ні нової школи, ні нового суспільства, ні вільної України», тим самим підкреслюючи роль педагога не тільки для сучасної школи і держави, а й для майбутнього України [35, с. 3-4].

Аналізуючи стан виховної роботи в Сахнівській школі в цілому, О.Захаренко підкреслював, що її ефективність у великій мірі забезпечувалося єдністю учительського і учнівського колективів. Крім того, система виховної роботи забезпечувала постійну зайнятість школярів корисними і цікавими справами, і це в певній мірі знімало проблему дисципліни.

Проектна діяльність як один із методів виховання надавала можливість кожному школяреві знайти посильну справу по душі, а це означало, що для кожного була створена ситуація причетності до спільної справи. Аналіз будь-якої із справ, що здійснювалися у школі, свідчить про індивідуалізацію навчально-виховного процесу. Так, у ході втілення ідеї створення фонтану біля школи діти, які мали здібності до образотворчого мистецтва, малювали, як має виглядати фонтан; школярі із математичними здібностями робили необхідні розрахунки; ті, хто мав організаторські здібності, залучали до будівництва однолітків та батьків; діти молодшого віку теж здійснювали посильну допомогу.

Таким чином, для кожного була створена ситуація причетності до загальної справи. На нашу думку, це вміння О.Захаренка створити ситуацію причетності для кожного із вихованців у великій мірі сприяло гуманізації стосунків між усіма учасниками навчально-виховного процесу. Як відомо, кожна людина, незалежно від віку, відчуває природну потребу бути причетною до будь-якої соціальної групи та брати участь у спільній з іншими діяльності. Якщо педагог здатен до глибокого вивчення індивідуальних особливостей своїх вихованців, він для кожного із них створює певні умови, за яких той отримує можливість долучитися до спільної з іншими справи. У разі, коли педагог не може або не хоче знайти механізму залучення когось із підопічних до спільної діяльності, ті проявляють свої індивідуальні особливості у той спосіб, який їм видається оптимальним, але не завжди є педагогічно доцільним. Зокрема, школярі, які не залучені до навчальної діяльності під час уроку, виявляють свою причетність тим, що порушують дисципліну. У виховній діяльності некоректована педагогом спроба вихованця звернути на себе увагу може проявлятися у його асоціальній поведінці. Соціально-психологічна активність особистості проявляється і в зовнішніх, і у внутрішніх формах. Зрозуміло, що асоціальна поведінка школяра, як правило, викликає негативне ставлення оточуючих, критику, зауваження тощо. Внутрішня робота особистості у такому випадку спрямована на самозахист і самовиправдання, а не на бажання розібратися у причинах своєї поведінки і скоректувати її у напрямку позитивних змін. Натомість, коли педагог цілеспрямовано залучає вихованця до співпраці, у нього виникає можливість здійснення конкретних корисних

вчинків, що сприяє активізації внутрішніх потенцій особистості на шляху до формування кращих її якостей. Виходячи із таких міркувань, Захаренко переконував: «Колего! Відшукай такі події в житті дитини, щоб вона відчула себе корисною, потрібною. Її успішність і поведінка неодмінно поліпшаться».

Ще один засіб виховного впливу, що був в арсеналі О.Захаренка, – це створення ситуацій успіху, які у великій мірі сприяли активізації особистісного розвитку його вихованців. Ситуація успіху – цілеспрямоване, організоване поєднання умов, за яких створюється можливість досягнення значних результатів діяльності як окремої особистості, так і колективу в цілому, реальний шанс на успіх усіх без винятку учнів [36, с.43].

В епоху авторитарної педагогіки виховний вплив на школярів по більшій мірі здійснювався за допомогою критичних зауважень, оцінних суджень – часто негативних – щодо особистості, що заважало гармонізації стосунків у системі педагог-вихованець. Намагаючись подолати недоліки авторитарної системи виховання, О.Захаренко стверджував, що головним засобом педагога у спілкуванні з дітьми має бути похвала; від неї, на думку науковця, на 70 відсотків залежить успіх у вихованні. Про те, якого великого значення надавав Захаренко принципу виховання дітей на позитивних якостях, свідчить його передвиборчий виступ «Десять моїх переконань», в якому читаємо: «Освіту можна і слід зробити ефективнішою, якщо школа з раннього віку розпізнає (цьому слід навчити вчителя) і вдосконалить позитивні якості (здібності) дитини, подаровані їй природою» [37]. У цих словах – бачення О.Захаренком шляхів розвитку національної освіти, які беруть свій початок від дитини як центральної самоцінної фігури освітнього процесу. Задача педагога – не виправляти негативні якості дитини, а розпізнавати її природні здібності та позитивні якості. Хочемо додати, що іноді певні якості дитини сприймаються педагогом як негативні в силу суб'єктивного сприйняття, але насправді не є такими. Це є причиною того, що педагогічних працівників необхідно спеціально і цілеспрямовано готувати до того, як здійснювати діагностичні дослідження, спрямовані на вивчення особистості вихованців, і на цій основі створювати ситуації для успішного їх розвитку.

Ефективність створеної педагогом ситуації успіху залежить від того, наскільки глибоко він розуміє не тільки індивідуальні особливості школярів, а й їхні потреби та мотиви діяльності. Взаємодія між усіма учасниками посилюється, якщо педагог акцентує увагу навіть на найменших досягненнях вихованця, і тоді вони сприймаються як трамплін для поступального розвитку і подальшого удосконалення. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія і в системі «педагог-вихованець», і в системі «вихованець-вихованець» потребує підкріплення позитивними емоціями, які у значній мірі стимулюють формування відчуття успіху. Значення позитивних емоцій підкреслювалось і в педагогічній спадщині О.Захаренка, і в роботах науковців, які досліджували проблеми розвитку технології створення ситуації успіху.

І.Бех переживання людиною почуття успіху з певними її досягненнями у діяльності, що сприяє її самоактуалізації та самоствердженню. Більше того,

науковець зазначає, що почуття успіху як цінності може стати ядром позитивного образу особистості [38, с. 9]. Але необхідно враховувати, що намагання дитини будь-якою ціною досягти успіху може перетворитися на ситуацію суперництва, що спричиняє й негативні наслідки. І.Бех зазначає, що для суб'єкта, який тривалий час перебуває в ситуації суперництва, виникає небезпека формування постійної установки на суперництво, яка спрямована не тільки на суб'єктів зовнішнього середовища, а й на власний внутрішній світ. Таким чином, виникає загроза внутрішнього конфлікту між Я-реальним і Я-ідеальним.

О.Захаренко попереджав і долав таку загрозу тим, що створював виховні ситуації, при яких у кожного суб'єкта спільної діяльності виникало особисте почуття успіху від колективних досягнень. Відбувалося це завдяки тому, що мета діяльності була спільною для всіх, і позитивного результату можна було очікувати лише за умови особистого внеску кожного. І.Бех дає наукове підґрунтя цьому процесу, називаючи його кооперативною діяльністю і роз'яснюючи, що «переживання успіху за умови одного на всіх результату виступає механізмом не роз'єднання, а згуртування учасників кооперативної діяльності зі всіма подальшими виховними наслідками» [38, с.10].

О.Захаренко був упевнений, що задача школи – створити умови для досягнення успіхів кожним учнем, оскільки бути успішним – обов'язкова потреба кожної людини, і з'являється ця потреба з моменту усвідомлення дитиною себе як особистості. Це відзначав і В.Сухомлинський: «Даремна, безрезультатна праця і для дорослого стає осоружною, набридливою, безглуздою, а ми ж маємо справу з дітьми. Якщо дитина не бачить успіхів у своїй праці, вогник прагнення до знань згасає, у дитячому серці утворюється крижинка, яку не розтопити ніякими намаганнями доти, поки вогник знову не загориться; дитина втрачає віру в свої сили... [39, с.163]» Дитина, яка не може досягти успіхів у навчанні в силу свого інтелектуального розвитку або особливостей сприйняття навчального матеріалу, відчувається нещасною. А учень, який не вмотивований на отримання знань і творчу діяльність при вивченні шкільних предметів, приречений на нудне існування у стінах навчального закладу. Такі учні часто знаходять для себе засоби реалізації особистості і власних домагань в асоціальних стосунках і діях. «У правопорушеннях і злочинах найяскравіше відбивається залежність наслідків від причин», - такої думки був В.Сухомлинський [39, с.290].

Теоретичні і практичні аспекти створення ситуації успіху у педагогічній спадщині О.Захаренка були тісно пов'язані з його дослідженнями ролі стимулів у вихованні школярів. Надаючи стимулюванню вихованців певного значення, науковець трактував його як своєрідну передумову ефективного виховного процесу. Важливість цього питання, на думку педагога, була обумовлена тим, що традиційний навчально-виховний процес не міг у повній мірі задовольнити потреб дитини і забезпечити достатній рівень її розвитку. Причини такого стану слід шукати в тому, що у більшості навчальних закладів навчанню школярів надають пріоритетне значення у порівнянні з вихованням. Але і потенційні

можливості навчального процесу у питаннях формування високоморальної особистості не використовуються належним чином: по-перше, навчальні програми з різних предметів обмежують коло тих знань, що має отримати дитина; по-друге, класно-урочна система навіть у навчальних закладах нового типу не спроможна врахувати особливості кожної дитини в її прагненні до самореалізації як особистості. З цього приводу глибоку думку висловив Уоррен А.Норд, коли нависав, що сьогодні вчителі у школі фактично навчають тому, що не має відношення до високоморальних декларацій, записаних в уставах шкіл; будь-який предмет шкільної програми сприймається лише як необхідний етап для отримання високих оцінок, а в самих програмах немає майже нічого, що могло би допомогти педагогу у вихованні людяності школярів [40].

Дбаючи про розвиток моральних якостей школярів, О.Захаренко пропонував використовувати різноманітні прийоми їх стимулювання як в навчальній, так і у виховній діяльності, надаючи перевагу емоційному стимулюванню позитивного настрою вихованців. Стимул тільки тоді буде заохочувати до діяльності, коли він буде бажаним для вихованця. Серед найбільш поширених методів стимулювання, що використовував О.Захаренко, можна назвати заохочення та змагання. Заохочення допомагає закріпити у свідомості та поведінці вихованця позитивний приклад. Існує думка, що заохочення – це сигнал про самоствердження, яке вже відбулося, тому в ньому міститься суспільне визнання того підходу, того способу дій, того ставлення до дій, які обрані та реалізуються і дитиною, і дорослим [39].

Змагання як метод стимулювання активності школярів теж є ефективним засобом, оскільки не тільки сприяє самоствердженню, а й розвиває лідерські якості та уміння працювати в команді, формує навички доброзичливої поведінки. Крім використання зовнішніх методів стимулювання, О.Захаренко намагався культивувати у своїх вихованців внутрішні стимули. На його думку, високоморальна особистість має зв'язати свої вчинки із власною совістю, гідністю, почуттям обов'язку, а не тільки під впливом заохочення або перед страхом покарання. Хоча покарання як метод виховання досі використовується як в сім'ях, так і в навчальних закладах, науковець висловлював думку, що воно не є ефективним виховним засобом. В його школі, як і в багатьох авторських школах, головним принципом виховного процесу була відсутність покарань. Хоча відомо, що А.Макаренко допускав покарання як засіб впливу на вихованця, але висловлював думку, що воно має бути справедливим, інакше буде неефективним. В.Сухомлинський, розповідаючи про власну авторську школу, ділився думками, що «дітей можна виховувати без покарань».

Поділяючи думки В.Сухомлинського, О.Захаренко сформулював важливий принцип, що однаково стосувався й навчання, і виховання учнів: «Стимул - це шлях до успіху!» Стимулювання передбачалось і матеріальне (стипендії, призи тощо), і моральне (інформація по шкільному ТБ про успіхи учнів, відзначення перед колективом, введення спеціального табеля успішності та вихованості, повідомлення у шкільній багатотиражці та ін.). О.Захаренку належить думка, що моральні, як і матеріальні стимули, якщо вони не

формально застосовуються, при будь-якому устрої відіграватимуть значну роль в житті школи і суспільства в цілому.

У статті «Школа – центр виховання на селі» він ділиться власним досвідом: «Невичерпні можливості в стимулюванні праці учнів, коли кожне помітне досягнення в навчанні схвально оцінюється колективом, є засобом утвердження особистості. Для цього ми використовуємо Дошку пошани учнів, що є в кожному кабінеті, і на яку заносяться учні, котрі мають глибокі знання. Фото з Дошки пошани з короткою характеристикою навчальної праці учнів згодом вміщуємо в альбом кабінету «Вони попереду», який охоче перечитується учнями» [42, с. 8].

Усі ці нововведення були викликані розумінням того, що випускники сільських шкіл часто виявляються неконкурентоспроможними при вступі до вищих навчальних закладів у порівнянні з випускниками престижних міських шкіл. Саме тому роздуми О.Захаренка про можливість підвищення рівня знань його учнів завжди ґрунтувались на розумінні психологічних особливостей дитини: допитливість і цікавість до всього невідомого; прагнення до самостійності; бажання бути дорослим; відчуття себе часткою колективу й одночасно прагнення бути унікальною особистістю; бажання досягти успіху в будь-якій справі тощо. Ці питання завжди були в центрі уваги педагогічного колективу, і на порядку денному педради або методичного об'єднання класних керівників розглядались, наприклад, такі питання: «Вивчення й аналіз мотивів діяльності та психічного стану вихованців»; «Засоби педагогічного впливу, що базуються на почуттях і потребах вихованців»; «Методика ведення психолого-педагогічних спостережень у процесі вивчення індивідуальних особливостей дітей» [43].

Одним із вагомих стимулів для сахнівських школярів було, так би мовити, передчуття передбачуваного успіху. Таке передчуття народжувалось у процесі діяльності, результати якої були спрямовані на благо інших людей. У певній мірі подібний стимул нагадував принцип «системи перспективних цілей», що був реалізований у практичній діяльності А.Макаренка. Глибоке переконання педагога зводилось до того, що «людина не може жити на світі, якщо попереду у неї немає нічого радісного. Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість...» Виходячи із такого міркування, він конкретизував задачу педагога: «Виховати людину – значить виховати у неї перспективні шляхи, по яких розміщується її завтрашня радість [6, с. 547]».

Будучи однодумцем А.Макаренка, О.Захаренко творчо розвинув його ідеї у власній інтерпретації, створивши виховну систему, сутність якої полягала у безперервній реалізації щорічних «ідей-задумів, якими захоплюються учителі, батьки, діти. Вдало знайдена задумка, що є стержнем діяльності колективу, перетворює школу в дім радості і творчості, де панує взаємовиручка, відчуття причетності до великої справи, власної значимості у здійсненні задуму, а навчально-виховний процес перестає бути обтяжливим і для учня, і для сім'ї [36, с. 72]».

Маємо думку, що організована О.Захаренком у такий спосіб діяльність була запорукою реалізації ще одного важливого принципу, визначеного А.Макаренком, а саме: принципу паралельної дії. Спільна реалізація захоплюючих ідей-задумів передбачала залучення великої кількості людей різного віку, тим самим створювалася така ситуація, при якій вихованці взаємодіяли не тільки з педагогом, а й один з одним та з іншими дорослими.

Комплекс психолого-педагогічних умов, що сприяли формуванню гуманістичних цінностей вихованців Сахнівської школи, збагачувався ще й такою, як створення можливостей для творчості. О.Захаренко переконливо доводив і теоретичними міркуваннями, і практичними дослідженнями, що ефективність діяльності людини значно зростає, якщо ця діяльність є наслідком захоплення і натхнення. Він пояснював свою думку тим, що в такому випадку емоціональна і волева сфери набувають особливого піднесення та напруженості. Це стосується не тільки окремої особистості, а й шкільного колективу. Думка О.Захаренка зводилася до того, що «виховна сила шкільного колективу, одним з головних завдань якого є формування свідомості, високих моральних якостей учнів, їх ставлення до праці, залежить певною мірою від того, наскільки проймає їх життя творчістю, наскільки їх будням властиві поетичність, романтика, захопленість [18, с. 11]». Підкреслюючи взаємозалежність емоційного піднесення і наявності творчого клімату у школі, він продовжував свою думку: «Досвід переконує: коли праця захоплює, дитина, підліток йде назустріч виховним впливам. Спочатку треба зацікавити дитину, допомогти їй зрозуміти суспільну значущість поставленої мети. За цієї умови надзвичайно зростає чутливість до виховних впливів, яку і слід використати для формування високих громадянських якостей... У тому психологічному стані, який ми називаємо захопленістю, навіть важкого учня легше перевиховати [32, с. 11]».

Для того, щоб захопити дитину будь-якою діяльністю або справою, існує багато можливостей, але обов'язкова умова – пристосування запропонованої педагогом діяльності до світу дитячих інтересів. Крім того, інтерес до тієї чи іншої справи значно зростає, якщо результати її дістають загальне визнання. Саме тому у Сахнівській школі часто влаштовували традиційні тематичні виставки виробів із природного матеріалу; художніх поробок із паперу, скла, соломи, фанери, металу, дерева; моделей машин, пристроїв, приладів, тренажерів, електронних та електрифікованих приладів. Такі виставки, по-перше, надавали особистим захопленням учнів колективного характеру і громадського звучання, а по-друге, слугували зразком того, що традиційна загальношкільна справа може сприяти формуванню ціннісного ставлення до праці, природи, мистецтва тощо.

Підготовча робота до щорічних виставок тривала досить довгий час, і це тримало дитячу увагу в полоні творчості і мислення протягом майже всього навчального року. З цього приводу О.Захаренко відмічав, що справжніми вихователями часто є ті заходи, які тривають місяцями, роками». Наприклад, така форма виховної роботи, як тематична виставка, сприяла забезпеченню

умов для творчого пошуку школярів, надавала можливість проявити технічні здібності, задовольнити потребу в естетичній насолоді від спілкування з природою. Виховна сила змагання та застосування різноманітних видів морального стимулювання заохочували школярів до участі у виставках. Правилами проведення тематичних виставок було передбачено, що кожен із школярів презентує один виріб, вибираючи із зроблених власноруч найкращий. Згідно з визначеними критеріями, кожен експонат отримував оцінку за десятибальною шкалою. При оцінюванні творчі роботи школярів мали перевагу перед копіями, навіть коли творча робота була нижчої якості. Колективний бал за творчу діяльність клас міг отримати тільки за умови участі усіх – у такий спосіб виховувався колективізм та відповідальне ставлення кожного до якості роботи.

За твердженням О.Захаренка, тематичні виставки як метод розвитку творчих сил учнів були постійним компонентом усієї системи навчально-виховної роботи і застосовувались у різноманітних видах, формуючи стиль роботи колективу Сахнівської школи і розв'язуючи актуальні громадянські проблеми. Особливої виховної сили набували виставки, основною метою яких визначалося «утвердження величі бойового та трудового подвигу, взагалі прекрасного в житті й праці [30, с. 15]». Так, для виставки квітів школярі підготували експозицію, присвячену героїчним періодам історії нашої країни, починаючи з 1917 року. Одна із робіт являла собою композицію, в яку входив портрет 28-річного воїна, дідуся учня 6-го класу, поруч – пожевклий солдатський трикутник, дві засушені волошки і написаний дитячим почерком лист, адресований батькові на фронт, в якому були такі слова: «Тату, ріднесенький, я не хочу, щоб тебе вбили. Швидше жени проклятого фашиста і приходь додому. Будемо сіяти пшеницю біля діброви, ходити в ліс, до Росі. Живи, татуню мій рідний. Посилаю тобі квіточку. Мама каже, що в мене і в тебе такі ж голубі очі, як ці волошки [28, с. 14]». Доповнювали композицію живі квіти, принесені онуком. Приклад даної композиції, як і багатьох інших, свідчив про наявність зв'язку поколінь, а в її авторів – ціннісного ставлення до родинних стосунків, сформованого почуття патріотизму, вдячності старшим членам родини за мирне життя.

Шкільні тематичні виставки здійснювали вплив не тільки на школярів: О.Захаренко згадує багато випадків, коли, захоплені загальним ентузіазмом, свої композиції готували вчителі, батьки і навіть жителі села, які не мали дітей шкільного віку. Інколи шкільні починання народжували нові сільські звичаї: наприклад, ідея проведення виставки квітів переросла у бажання сахнівчан створити найкращі квітники на сільських вулицях. Таким чином, виставка стала засобом, який об'єднав у творчому змаганні дітей і дорослих, тим самим посиливши значущість і цінність дитячих захоплень.

О.Захаренко наводить ще один показовий приклад, який ілюструє безмежні виховні можливості спільної творчості дітей і дорослих. Мова йде про виставку «Дума про хліб», під час якої кожна сім'я випікала хлібину чи булочку, торт чи весільну шишку, приносила їх до школи на вишитих

рушниках, що свідчило про бережне ставлення сільських людей до хліба як однієї із цінностей. Поруч із смачним багатством, яке символізувало добробут українського народу, школярі могли побачити куточок, на якому розташовано розламаний навпіл шматочок солдатського хліба як символ дружби і вірності; хліб лєнінградської блокади і терези, щоб зважити і з'ясувати, скільки грамів хліба отримували люди у блокадному Ленінграді; зерно в різних стадіях розвитку – від насінини до повнозернового колоса. Виставка «Дума про хліб» проводилась разом із батьківськими зборами, на яких піднімалося питання про недбайливе ставлення до хліба; проводилися виховні заходи, присвячені звеличенню людської праці.

Аналізуючи значення таких комплексних заходів, як шкільна виставка «Дума про хліб», О.Захаренко згадував відомі традиції – свято Першого снопа, що проводилося в колонії ім. Горького, чи свято Першої хлібини в Павлиській школі – і констатував той факт, що сахнівський колектив постійно шукає й знаходить свої форми, свої засоби виховання громадянина, трудівника. Як позитивний результат він визначає те, що «перехід від гри, захоплень до більш серйозної трудової, суспільно корисної діяльності здійснюється легко, природно. Що б не виготовляли дитячі руки — вироби на виставку чи прилади для шкільного кабінету, яку б роботу не виконували учні — в усьому повинні бути елементи творчості. За такої умови формується в особи потреба бути корисною людям, працювати якісно, з повною віддачею [30]».

Однією із умов формування високоморальної особистості, що сповідує загальнолюдські цінності, О.Захаренко вважав спрямування школярів на самовиховання. У цьому зв'язку важливою є проблема формування позитивної мотивації до свідомої діяльності, результатом якої і будуть сформовані гуманістичні цінності.

Педагог, на думку О. Захаренка, перш за все має розуміти зміст тієї мотивації, що є рушійною силою діяльності вихованців. Відомо, що мотиви до діяльності прямо залежать від потреб, ціннісних орієнтацій, установок особистості. Зрозуміло, що у випадку, коли хтось із школярів умотивований тільки на задоволення власної потреби, то морального його зростання може не відбутися. Роль педагога полягає у створенні умов для розвитку позитивної мотивації моральної поведінки вихованців. У цьому зв'язку варто пригадати філософські ідеї Г.Сковороди, який визначав, що почуття людини мають беззаперечне значення для такої мотивації, яка має наслідком моральну поведінку.

Одним із факторів, що сприяв інтеріоризації особистістю гуманістичних цінностей, був пов'язаний із розробкою і введенням у Сахнівській школі своєрідного «Табеля успішності та вихованості». О.Захаренко висловлював припущення, що запровадження табеля може поліпшити становище школяра в колективі. Особливістю цього шкільного документу було те, що учень мав з кожного предмету не одну оцінку, а три. Першу з трьох оцінок учень виставляв собі сам на початку навчальної чверті як прогноз-обіцянку. Друга виставлялась також учнем, але за десять днів до кінця чверті – як самоаналіз власних

досягнень. Третя оцінка – це оцінка вчителя за реальні досягнення. Другу частину табеля складала незвичні для інших шкіл предмети: громадянська активність, політична культура, старанність у навчанні, ставлення до праці, ставлення до результатів праці інших, ставлення до батьків та дорослих.

Перелік предметів свідчить про те, що головними критеріями були такі, що ґрунтувалися на системі морально-ціннісних орієнтацій та характеризували соціально-моральну спрямованість особистості. Визначені критерії охоплювали пізнавальний, мотиваційно-орієнтований та поведінковий аспекти діяльності, і це дозволяло відслідковувати динаміку розвитку особистості. Значимість діяльнісного підходу також відображена у наведеному переліку: наприклад, оцінюванню підлягав не рівень інформованості з питань громадянської освіти, а активність школярів. Інноваційним у педагогічній практиці О.Захаренка було запровадження категорії «ставлення» як одного із критеріїв вихованості школярів. За визначенням В.Мясищева, ставлення є об'єктивним принципом активності особистості, через цю категорію розкривається сутність зв'язків особистості і середовища, визначається мотиваційний компонент діяльності особистості [44, с. 113-118].

Оцінювання з цих шести предметів відбувалося поетапно: спочатку самим учнем, потім – колективом, далі – батьками і – насамкінець – класним керівником. За твердженням О.Захаренка, важливим етапом було оцінювання дитини батьками. Це давало можливість батькам замислитись над тим, в якому класі навчається їхня дитина, які проблеми має, про що мріє тощо. Крім того, необхідність реально оцінити рівень вихованості власних дітей давала батькам змогу зробити висновки щодо можливих недоліків системи сімейного виховання.

Необхідність оцінити ступінь розвитку тієї чи іншої якості самою дитиною сприяла розвитку навичок самоаналізу і здатності до рефлексії, оскільки для самооцінювання у школяра має бути сформований власний спосіб морально-ціннісної орієнтації. У процесі спілкування і спільної з іншими діяльності у дитини виникає певний образ «Я». У прагненні змінитися у відповідності до певних соціальних норм виникає образ «Я», який можна визначити як ідеальний. Уміння правильно зіставляти «Я»-реальне та «Я»-ідеальне, критично оцінювати власні вчинки і ставити реальні завдання сприяли виробленню у вихованців Сахнівської школи адекватної самооцінки. Порівняння школярем самооцінки з тим, як його оцінили оточуючі, давало привід для роздумів і допомагало накреслити перспективу для подальшого розвитку. Комплексний аналіз усіх виставлених оцінок являв собою картину, що відображала не тільки рівень домагань особистості, а й реальний її статус в колективі, ступінь конфліктності, рівень авторитетності тощо.

О.Захаренко надавав великого значення оцінюванню рівня вихованості, тому і пропонував за умови усіх відмінних оцінок вручати школярам так званий Ленінський табель, навіть не враховуючи оцінок за досягнення у навчанні. На його думку, оцінки за громадянську активність, політичну культуру, старанність у навчанні, ставлення до праці, ставлення до результатів праці

інших, ставлення до батьків та дорослих набагато важливіші і складніші, оскільки всебічно характеризують рівень інтеріоризації особистістю моральних цінностей.

Ще одна шкільна традиція, яка грала велику роль у вихованні школярів, – це шкільний Георгіївський зал: у вестибулі школи розвішані фотографії усіх випускників майже за 40 років. Кожен з учнів, що закінчує навчання, знає, що його фотографія теж буде гордістю рідної школи – за умови, що він не заплямує свого життя аморальним вчинком. У спогадах Захаренка та його колег і односельців знаходимо багато прикладів, які розповідають, з яким нетерпінням і хвилюванням бувші учні Сахнівської школи відвідують шкільний Зал слави. «То і є головний результат спільної роботи педагогів, громадськості, сім'ї по перетворенню загальнолюдських цінностей у власні переконання і принципи життя», – визначав О. Захаренко, усвідомлюючи унікальність і неповторність кожного із своїх учнів і випускників, яких об'єднує висока порядність, працелюбність і гордість за свою Альма-матер [45, с.5].

Слід додати, що позитивний виховний вплив такої форми роботи, як створення Залу слави, розповсюджувався не тільки на учнів школи, а й на тих, хто давно її закінчив. Залишаючи школу, вони продовжували відчувати зв'язок з нею, відповідальність за почесне ім'я «Випускник Сахнівської школи», що створювало своєрідну виховну післядію. Усвідомлення факту, що школа цінує пам'ять про кожного, здійснювало благодійний вплив і на батьківську громаду та сприяло збереженню зв'язків між школою та батьками випускників.

О.Захаренко був упевнений, що ніщо так не вчить і не виховує, як приклад і досвід попередніх поколінь. Тому він і висловлював думку, що найближчою і найбільш повчальною для школярів є доля односельчан, поруч з якими вони живуть, яких знають, на місці яких сидять за учнівською партою. Їх багаторічний духовний злет, тривалі пошуки власного покликання, вияви особистої переконаності виступають притягальною силою, викликають щире довіру молодого покоління [46]. З цією тезою була пов'язана довготривала робота по створенню «Енциклопедії шкільного роду».

Для педагогічного колективу втілення цього задуму теж мало велике значення. Оскільки специфіка виховного впливу полягає в тому, що результати його проявляються через певний – іноді досить тривалий – час, то аналіз того, як склалися долі вихованців, слугували певним індикатором якості виховної роботи в школі. О.Захаренко розумів, що без достатньої обізнаності з наслідками своєї роботи, без постійного аналізу взаємозв'язків між виховними впливами та їх матеріалізацією в духовному світі учня не визначиш з достовірністю ефективності педагогічної праці [44]. Крім того, він посилався на те, що науковці наполегливо ведуть пошук переконливих, надійних, незаперечних критеріїв оцінки результатів виховання і на твердження В.Сухомлинського про те, що усе зроблене, сказане та прищеплене учневі інколи виявляється через 5—10 років.

У ході роботи над «Енциклопедією шкільного роду» О.Захаренко ставив двоєдину мету: по-перше, простежити життєву долю випускників, встановити

залежність між навчальними успіхами, вихованістю, становленням у колективі і наступним громадянським становленням у суспільстві, характером трудової діяльності через десятиліття; по-друге, у процесі збору матеріалу до «Енциклопедії шкільного роду» збагатити учителів тією духовною силою, яка підтримуватиме щоденні зусилля в активному звершенні навчально-виховного процесу.

Через листи-звіти викристалізовувалось те головне, що лягло в основу характерів випускників Сахнівської школи різних років:

«Кожна людина повинна знайти своє місце в житті, і я його знайшов. Вирішив ростити хліб, творити достаток народу». (Микола Н., водій).

«Головне в житті — не те, ким ти став, а як ставишся до своїх обов'язків. Треба, щоб твоя праця приносила людям радість і ти відчував від того задоволення». (Тетяна С.).

«У своєму житті я найбільше ціную чесність, справедливість і повагу до старших, товаришів» (Яків Т.).

«Всі люди повинні боротися за мир і щастя народів» (Микола І.).

«Наша молодь — це майбутнє Батьківщини, тому кожний юнак та дівчина повинні вчитися на славних традиціях нашого народу, нашої партії і бути гідними громадянами нашої країни, високо нести це горде звання в світ майбутнього» (Іван Я.).

«Ціную в житті чесність і доброту» (Валентина Г.).

«Найбільше захоплює мене людяність» (Володимир К.).

«Найкращі якості — справедливість, трудолюбність» (Марія С.).

«У житті шаную більше всього доброту і вдячність. Мені не до душі бездушність та зло» (Іван К.).

«Зневажав і зневажаю кар'єристів, нечесних і пихатих людей. Вважаю кращими рисами людини — чесність, добросовісність, вимогливість в поєднанні з справедливістю, скромність і чуйність. Звичайно, перш за все треба бути людиною завжди у всьому, незалежно від виконуваної роботи та посади, яку займаєш» (Микола І.) [46].

Аналізуючи листи-сповіді представників шкільного роду різних поколінь, О.Захаренко дійшов до висновку, що «моральні заповіді старших поколінь стають тими духовними цінностями, по яких вимірюють свою людську сутність нинішні вихованці. Порівнюючи особисті погляди, переконання з порадами старших і близьких людей, учні борються з недоліками, долають труднощі, виробляють у собі кращі моральні якості. Ця внутрішня робота, непомітна і повсякденна, можливо, не завжди дає про себе знати в усій повноті кращих виявів відразу, але вона відбувається. Зріє характер. Може, навіть у школі і не виявиться в повен зріст. Та певен учитель — посіяне зерно зійде, згодом стане могутнім колосом [36, с. 50]». У наведеному уривку із статті «Щаслива доля поколінь» лаконічно й чітко окреслені найголовніші принципи, що сприяють інтеріоризації гуманістичних цінностей: повага молоді до моральних принципів старших поколінь; співставлення власних поглядів і переконань із порадами старших; здатність до самоаналізу і готовність до самовиховання;

спрямованість у майбутнє тощо.

Підсумовуючи викладене, зазначимо: О.Захаренко стверджував, що у формуванні особистості важливу роль відіграють постійне оновлення та примноження духовних багатств школи, до яких він відносив ідейні, громадські, естетичні, трудові, моральні цінності колективу. На його думку, названі цінності виявляються у тих прийомах, методах, формах роботи, які застосовуються в колективі, а відображаються вони у засобах праці та навчально-матеріальній обстановці. Шляхи примноження духовних багатств він вбачав у вдосконаленні наявних цінностей, видозмінюванні шкільного життя та створенні нових духовних цінностей. Пояснюючи технологію цього процесу, педагог звертав увагу на особливості моделювання виховних заходів, сутність якого полягала в тому, що певні періоди життя шкільного колективу мали окреслену виховну спрямованість і завершувалися заходом (чи заходами) великого педагогічного ефекту. Перетворювальна сила цих заходів порівнювалася О.Захаренком із макаренськими «вибухами»: особистість за певний час долала значні відстані у власному духовному розвитку. Другою умовою, що має забезпечувати ефективність застосовуваних методів і форм роботи, педагог-науковець вважав поєднання у виховному процесі традицій та нововведень: кожна традиційна справа повинна мати елемент новизни і творчості. Формуванню особистості в колективі, як ми могли пересвідчитися в результаті аналізу теоретичної й практичної спадщини О.Захаренка, сприяло створення ефективної виховної системи, яка функціонувала на засадах діяльнісного підходу у вихованні гуманістичних цінностей особистості. Значно допомагало підвищенню ефективності цього процесу використання позитивної мотивації до діяльності та створення ситуацій успіху як умови активізації особистісного розвитку школярів.

Результатом же усієї діяльності школярів та педагогів має бути створення таких цінностей, які будуть нагадувати наступним поколінням про шкільні справи і спільну працю. У розумінні О.Захаренка, саме ці цінності слугували найкращим подарунком школі та селу і надихали на інші справи в ім'я майбутнього.

Позашкільна освіта як фактор творчого розвитку особистості в авторській школі О.Захаренка

Стаття 14 Закону України «Про освіту». Позашкільна освіта

1. Метою позашкільної освіти є розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності.

У законі України «Про освіту» наголошується на тому, що засобами позашкільної освіти можна значно підвищити рівень знань та умінь

підростаючого покоління у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості. Позашкільна освіта забезпечує здобуття вихованцями первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності.

Педагогічна система О.Захаренка дозволяла реалізувати ті цілі, які стоять перед сучасною позашкільною освітою. Питання щодо ефективної організації виховання учнів в позанавчальний час були й залишаються актуальними. Важливість цього питання обумовлена тим, що традиційний навчально-виховний процес сучасної школи не може в повній мірі задовольнити потреб дитини і забезпечити достатній рівень її розвитку, тому що, по-перше, навчальні програми з різних предметів обмежують коло знань, що має отримати дитина; по-друге, сучасна класно-урочна система навіть в навчальних закладах нового типу не спроможна врахувати особливості кожної дитини в її прагненні до самореалізації як особистості. Крім того, хоч останнім часом все частіше звучать слова про пріоритетне значення виховання в навчально-виховному процесі, в більшості шкіл ці слова залишаються тільки словами. “Те, чому вчителі фактично навчають у школі, часто не має ніякого відношення до високоморальних декларацій, що записані в уставах шкіл, і вони нерідко розглядають алгебру чи англійську мову лише як необхідні етапи для отримання гарних оцінок під час здачі стандартних тестів, – це думка Уоррена А. Норда, викладача університету Північної Кароліни, директора програми з гуманітарних наук і загальнолюдських цінностей, і думка нашого зарубіжного колеги підтверджує, що проблема моральності носить загальний характер. – В навчальних програмах майже немає нічого такого, явно чи неявно вираженого, що могло би допомогти у вихованні людяності” [1]. Вирішенню цих та інших проблем допомагає система позанавчальної діяльності учнів, яка в певній мірі забезпечує формування толерантної особистості, готової до співробітництва, сприяє розвитку здібностей до творчої діяльності, тобто система, що базується на принципах дитиноцентричної концепції виховання в контексті особистісно орієнтованої педагогіки, обґрунтованої Бехом І.Д.

Яскравим прикладом такої системи є Авторська школа Олександра Антоновича Захаренка. Технологія навчально-виховного процесу Сахнівської школи ще до кінця не вивчена. Більше того, в якійсь мірі ця школа стала унікальним закладом, органічно поєднавши елементи різноманітних педагогічних технологій: метод колективних творчих справ, розроблений І.П. Івановим; нова інтерпретація методу проектів Дж. Дьюї, який відомий з кінця ХІХ – початку ХХ віків, що розглядається в сучасних працях О.М.Коберника; ідеї А.С. Макаренка щодо організації учнівського самоврядування; роздуми В.О. Сухомлинського щодо співвідношення навчання і виховання, ролі колективу для особистості, значення трудового виховання; гуманно-особистісна технологія Ш.Амонашвілі; створення і педагогізація єдиного соціокультурного середовища, про що писав Т.С.Шацький; різноманітні експерименти щодо активізації навчального процесу, використання нових форм діяльності школи, як у французького педагога Селестена Френе. Таким чином,

Авторська школа О.А.Захаренка була інноваційною ще в ті часи, коли це слово ще не було настільки часто вживаним: в далекі 60-ті роки в Сахнівській школі розпочався процес, який можна умовно назвати “Літопис незвичайних справ”. Що стосується особливостей організації навчально-виховного процесу цієї школи, то важко провести чітку межу між навчальним і позанавчальним процесом, їй завжди було притаманне поєднання задач навчально-виховного процесу і позашкільної освіти: будь-який проект може бути успішно реалізований тільки в тому випадку, коли учні мають міцні знання. І навпаки: бажання здійснити якусь мрію спонукає школярів до отримання необхідних знань. Педагоги враховували, що найголовнішою умовою ефективної роботи має бути, по-перше, наявність мотивації у дитини, а по-друге, ситуація успіху при виконанні будь-якого завдання. В Сахнівці намагались створити умови для досягнення успіхів кожним учнем, розуміючи, що бути успішним – обов’язкова потреба кожної людини, і з’являється ця потреба з моменту усвідомлення дитиною себе як особистості. Це відзначав і В.О.Сухомлинський: «Даремна, безрезультатна праця і для дорослого стає осоружною, набридливою, безглуздою, а ми ж маємо справу з дітьми. Якщо дитина не бачить успіхів у своїй праці, вогник прагнення до знань згасає, в дитячому серці утворюється крижинка, яку не розтопити ніякими намаганнями доти, поки вогник знову не загориться; дитина втрачає віру в свої сили...) [39, с.163]. Дитина, яка не може досягти успіхів у навчанні в силу свого інтелектуального розвитку або особливостей сприйняття навчального матеріалу, почувається нещасною. А учень, який не вмотивований на отримання знань і творчу діяльність при вивченні шкільних предметів, приречений на нудне існування в стінах навчального закладу. Такі учні часто знаходять для себе засоби реалізації особистості і власних домагань в асоціальних стосунках і діях. “У правопорушеннях і злочинах найяскравіше відбивається залежність наслідків від причин [39, с.290]”, - такої думки був Сухомлинський. Тим більш значимою стає проблема раціональної і змістовної організації позакласної діяльності і учнівського дозвілля. В Сахнівській школі підтримували вогник дитячої захопленості і зацікавленості незвичайними справами: поєднуючи теорію і практику, учні 60-х років в позанавчальний час завзято майстрували то повітряну кулю, то дво- чи триступінчасті ракети, які запускали із шкільного “Байконура”, привезли в село з Черкас справжній літак з гвинтом і мотоциклетним двигуном. Пізніше збудували спеціальну установку для запуску великої ракети на сім двигунів. Користуючись тим, що кожній дитині притаманна допитливість і пристрасть до всього таємничого, в одному з навчальних кабінетів сконструювали “розумні двері” - з кодовим замком, а кодом слугували відповіді до задач, які необхідно було розв’язати. Потім – створення обчислювальних машин “Ромашка” і “Ромашка-2” для самостійного виконання контрольних робіт. І хоч іноді траплялися невдачі при запуску ракет (на парашуті в капсулі спустились миші і розбіглися, померла морська свинка, не витримавши перевантаження, в “розумних дверях” кодовий замок з часом зламався), але головна мета була досягнута – діти захопилися фізикою,

астрономією, математикою та іншими науками. І ще одне досить вагоме досягнення, значення якого неможливо переоцінити: до всіх незвичайних справ почали приєднуватися батьки школярів – це був перший крок до створення єдиного соціокультурного середовища села Сахнівки, центром якого стала школа. Саме школа визначала пріоритетні напрямки виховної діяльності, учасниками якої були не тільки учні та вчителі, а й батьківська громада, що включала в себе всіх жителів села. З упевненістю можна сказати, що виховний вплив шкільного колективу здійснювався і на доросле населення села. Це з очевидністю проявилось під час будівництва і створення експозиції Музею революційної, бойової і трудової слави. Діяльність учнів переросла рамки звичайної гурткової роботи і перетворилася на нескінченне свято праці, спілкування, єднання поколінь і відчуття успіху від здійснення поставленої мети. Такий підхід – виховання школярів у процесі реалізації захоплюючої, але конкретної мети – забезпечував комплексне вирішення виховних задач. Так, будівництво шкільного Музею сприяло формуванню і розвитку працелюбності; учні отримували перші уроки професійної майстерності, здобували комунікативні навички; пізніше, створюючи експозицію Музею, вивчали історію свого краю, збирали матеріал про жителів Сахнівки – і саме така діяльність пробуджувала почуття патріотизму в юних сахнівчан. Робота пліч-о-пліч з батьками допомагала створенню абсолютно інших стосунків в категорії «батьки і діти»: спільна мрія-мета, спільна робота і спільна радість після досягнення цієї мети – все це згуртовувало вчителів, учнів та батьків в один-єдиний міцний колектив. І тут доречно звернутися до роздумів В.О.Сухомлинського щодо ролі колективу для виховання особистості. Він стверджував, що колектив для людини має бути сферою вираження самого себе, полем, на якого можна показати себе в усій красі і величі. Мова йдеться не тільки про те, що кожен працює на благо колективу і суспільства, а й про те, що така діяльність духовно збагачує і оновлює всіх співучасників. Для цього, визначав В.Сухомлинський, «потрібні такі основи, на які спирався б і першокласник, що тільки-но переступив шкільний поріг, і випускник-десятикласник, що обмірковує, зважає свій майбутній життєвий шлях, і сивий ветеран педагогічної праці з великим педагогічним досвідом» [39, с. 412]. Захаренко О.А. так пояснював мотиви такої діяльності, незвичної для звичайної сільської школи: «Створювалось все це не заради примхи або чисто зовнішнього ефекту – а від необхідності зайняти дітей взимку і влітку, в дощ і в спеку цікавою, корисною справою. Зайняти так, щоб у них вирости крила, засяяли очі від бажання здійснити мрію, а потім – подарувати її людям. У цьому і вбачає педагогічний колектив основне завдання в трудовому вихованні і підготовці дітей до життя. Цей маленький “БАМ” став школою мужності, де діти щоденно пізнавали радість творчого суперництва, радість рекорду» [47]. А сутність педагогічної технології Авторської школи О.А.Захаренка полягає в тому, що процес виховання школярів відбувається в ході реалізації певної ідеї, мрії, яка захоплює і об’єднує всіх учасників навчально-виховного процесу: учнів – вчителів – батьків. Це, так би мовити, педагогіка конкретної мети. З

цього приводу цікаву думку висловлював В.О.Сухомлинський: “Виховні ідеї треба вміти втілювати в тисячі різноманітних справ і при цьому завжди намагатися бачити перспективу розвитку колективу” [39, с. 47]. В Сахнівській школі переймалися не тільки проблемою становлення колективу, а й перспективами розвитку кожної особистості. Вирішенню цієї задачі сприяли не тільки грандіозні справи на зразок створення Музею, будівництва Палацу здоров’я (з двома басейнами, музичним салоном і хореографічним залом), спорудження Криниці Совісті (в пам’ять про загиблих в роки голодомору), а й дрібні в порівнянні з цим деталі шкільного інтер’єру: наприклад, в шкільних корпусах по коридорах розставлені невеличкі столики з шахами і шашками, а в спортивному залі – величезні шахові фігури (для тих, хто звільнений від уроку фізвиховання). Як підсумок – на районних змаганнях з шахів команда зайняла перше місце, хоч спеціальною підготовкою не займалась. На особливу увагу заслуговує такі форми позакласної роботи, як випуск шкільної газети “Дівочі гори” і підготовка телепередач шкільної студії. Неможливо переоцінити ту роль, яку відіграють засоби масової інформації в житті людини. Що стосується безпосередньої участі школярів в цій роботі, то слід відмітити широкі перспективи для розвитку творчих здібностей, художнього смаку, акторської майстерності, операторських умінь тощо; можливості для самореалізації особистості через різноманітні види творчої діяльності.

Приклад Авторської школи О.А.Захаренка переконливо доводить, який багатий арсенал засобів отримує вихователь, якщо нестандартно і ефективно організовує роботу учнів в позанавчальний час. В цьому зв’язку варто наголосити, що процес виховання в Сахнівській школі здійснювався на принципах діяльнісного підходу, будь-яка теоретична ідея знаходила відображення в практичній діяльності, через участь усіх бажаючих в реалізації запланованого проекту. За таких умов діти розвиваються гармонічно і цілеспрямовано, згідно з власними уподобаннями і бажаннями. І тоді твердження, що всі діти народжуються здібними, стає аксіомою і не потребує доказів. А оскільки участь у виховному процесі є добровільною (адже мрію неможливо реалізувати насильно!), то з упевненістю можна очікувати зростання рівня духовності кожної особистості окремо і колективу (учні + вчителі + батьки) в цілому. Л.М.Толстой колись висловив думку, що впливати на духовну діяльність силою – все одно що ловити промені сонця: чим би ви не затулили їх, вони завжди будуть зверху! Але у волі вчителя зробити так, щоб учні самі тягнулися до духовного джерела, як до сонця, разом з учителем! Олександр Антонович Захаренко в унікальній книзі «Енциклопедія шкільного роду» писав: “Колись одна газета назвала нас “Мрійники із Сахнівки”. То істинна правда. Вчилися і мріяли, завжди щось будували: то інтернат, то теплицю, то музей з обсерваторією і планетарієм, то спортивний комплекс, то літній, то зимовий басейн. Проводили лінійки, телепередачі. І мрійниками ми були, і реалістами – доводили задуману справу до завершення. Задумана мрія несла всіх на крилах впродовж усього навчального процесу, нанизуючи курси і предмети на єдиний стовбур, який називається знаннями. Непомітно проходили

роки, не хотілось залишати школу, що стала для багатьох другою рідною домівкою... Школа – це постійне об'єднання маленьких душ навколо єдиної мрії, щоразу нової, щоразу захоплюючої і здійсненої. Так і велика держава України має об'єднатись навколо однієї, загальнолюдської ідеї!”[6, с. 13].

Учнівське самоврядування в Сахнівській школі: інновації, що не втратили актуальності

Стаття 28 Закону України «Про освіту». Громадське самоврядування в закладі освіти

1. Громадське самоврядування в закладі освіти - це право учасників освітнього процесу як безпосередньо, так і через органи громадського самоврядування колективно вирішувати питання організації та забезпечення освітнього процесу в закладі освіти, захисту їхніх прав та інтересів, організації дозвілля та оздоровлення, брати участь у громадському нагляді (контролі) та в управлінні закладом освіти у межах повноважень, визначених законом та установчими документами закладу освіти.

Громадське самоврядування в закладі освіти здійснюється на принципах, визначених частиною восьмою статті 70 цього Закону.

У закладі освіти можуть діяти:

органи самоврядування працівників закладу освіти;

органи самоврядування здобувачів освіти;

органи батьківського самоврядування;

інші органи громадського самоврядування учасників освітнього процесу.

Як бачимо, сучасні темпи розвитку усіх сфер людського життя вимагають докорінного реформування освіти, зокрема – зміни підходів до організації виховного процесу. Це підкреслюється і в законі України «Про освіту».

Що ж стосується бажаних змін у виховному процесі, то здійснити їх можна за допомогою впровадження учнівського самоврядування. Педагоги, які займаються питаннями організації учнівського самоврядування, знають, що справа ця нелегка. Але в разі успішного її виконання ефективність виховного процесу значно зростає, оскільки відбувається оптимізація управління шкільним життям. Крім того, ефект дії самоврядування не обмежується рамками навчального закладу, оскільки сприяє створенню демократичної моделі стосунків з іншими суб'єктами соціокультурного середовища і тим самим формує здатність особистості свідомо включатися в суспільне життя держави, брати активну участь у демократичних процесах.

Як зазначав Олександр Захаренко, перша й найголовніша умова ефективного учнівського самоврядування – подолання формалізму, який часто супроводжує цей процес. Тобто, по документах самоврядування створене, структура розроблена, плани існують, а фактично усіма справами керують

педагоги – класні керівники, заступники з виховної роботи або педагогічно-організатори. Таке «самоврядування», коли школярі здійснюють заплановані адміністрацією заходи, не приймають самостійних рішень і не несуть за них відповідальності, – є фікцією.

Друга умова ефективності діяльності органів учнівського самоврядування – це участь представників дитячого колективу у процесі цілепокладання. Це означає, що для визначення і стратегічних цілей розвитку навчального закладу, і конкретної мети діяльності на певний період мають залучатися ті, заради кого ця діяльність і відбувається, – тобто, учні школи. Практика свідчить про те, що думка учнів під час планування діяльності освітнього закладу враховується далеко не завжди.

У разі дотримання перших двох умов можна говорити про наступну: надання школярам реальних прав і виконання ними конкретних обов'язків. Якщо діяльність учнівського самоврядування спрямована на зрозумілі, конкретні справи, то розподіл обов'язків, планування, прийняття рішень, контроль за їх виконанням – все це не буде викликати труднощів.

Таким чином, дієве самоврядування бере на себе значну частину роботи, яка за умови формально існуючого або відсутнього самоврядування лягає на педагогічний колектив. При наявності ефективних форм учнівського врядування між педагогами і учнями виникає творча співдружність, що позитивно впливає на всіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Задача педагогів полягає в тому, щоб створити умови для розвитку лідерів учнівського самоврядування, навчити активістів координувати спільну діяльність і міжособистісні стосунки у процесі здійснення певної справи. Формування в учнів лідерських якостей є надзвичайно важливим завданням для педагогів. Аналіз негативної практики організації учнівського самоврядування свідчить, що причинами невдач бувають такі: або лідер призначається адміністрацією школи з числа учнів, які проявили себе успішними в навчанні, або неформальним лідером всупереч бажанню адміністрації стає учень, що користується авторитетом серед однолітків, але не є, на погляд учителів, взірцем у навчанні і поведінці. Задля запобігання таким випадкам необхідно впроваджувати ефективні технології формування лідерських якостей на засадах теоретичного вивчення компонентів лідерських якостей (таких, як мотиваційний, емоційно-вольовий, особистісний, діловий тощо) та практичного визначення рівня їх сформованості у потенційних лідерів.

Самоврядування сприяє розвитку не тільки виконавських здібностей, а й організаторських; забезпечує особистісне зростання його членів; учні, що є активними учасниками учнівського самоврядування, набувають необхідних навичок і умінь, а саме: самоаналізу, прогнозування і проектування власних дій, самокорекції, прийняття компромісних рішень тощо. У сфері соціальної взаємодії кожен із суб'єктів отримує навички соціальної відповідальності, комунікабельності, розуміння значущості спільних цілей, вміння передбачати соціальні наслідки власних вчинків.

Задля успішного функціонування учнівського самоврядування необхідно

дотримуватися таких принципів:

- змістовне та діяльне наповнення роботи органів учнівського самоврядування;
- соціальна значимість діяльності органів учнівського самоврядування;
- відповідність змістовного та організаційно-структурного компонентів самоврядування рівню розвитку учнівського колективу;
- взаємозв'язок функцій, повноважень, реальних прав, можливостей органів учнівського самоврядування;
- добровільність та виборність органів учнівського самоврядування;
- ініціатива, самодіяльність та творчість дітей;
- гласність та актуальність прийнятих рішень, колегіальність їх розробки;
- поєднання діяльності постійних і виборних органів учнівського самоврядування, послідовність і систематичність їх роботи;
- обов'язкове представництво класних колективів в органах шкільного самоврядування;
- взаємодія всіх органів учнівського та шкільного самоврядування;
- співробітництво дітей та дорослих (педагогів та батьків) у процесі підготовки, прийняття та виконання рішень [11].

Яскравий зразок ефективного учнівського самоврядування був створений в Авторській школі О.Захаренка. Олександр Антонович вважав, що успіх у розвитку самоврядування школярів у великій мірі залежить від мудрого педагогічного керівництва, яке полягає у наданні учням консультативної допомоги. Для координації діяльності учнівського колективу створювались відповідні органи, які спрямовували, планували і здійснювали контроль за виконанням спільних рішень: рада колективу, рада дружини, рада загону, різноманітні комісії (культурно-масова, господарська, санітарна тощо). Структура учнівського самоврядування була продумана таким чином, щоб підвищити дієздатність окремих її органів та сприяти формуванню системи внутріколективних стосунків (взаєморозуміння, взаємна вимогливість, взаємодопомога, солідарність, товарицькість, дружба).

Великого значення Захаренко приділяв питанням навчання активу учнівських громадських організацій, але підкреслював, що навчання лідерів – це «не сидіння за партами, не лекції й семінари, а навчання справою, залучення до повноправної участі у вирішенні усіх шкільних питань». Конкретним прикладом такого підходу була організація чергування по школі, що здійснювалося за моделлю макаренківської системи чергування і відповідальності чергових. Черговому, що призначався на тиждень рішенням комсомольського та учнівського комітетів школи, надавалися реальні повноваження і офіційна посада «заступник директора, що відповідає за організацію шкільного життя». Діяльність чергового розпочиналася із ознайомлення з підсумками попереднього періоду, щоб ефективно продовжити або завершити розпочату справу. У його повноваження входило надання розпоряджень, вказівок, зауважень, які були обов'язковими для виконання усіма учнями школи. За поданням головного чергового формувалася

різновіковий черговий загін, завданням якого було вирішувати актуальні питання шкільного життя, підтримувати порядок у школі. За підсумками чергування видавався наказ, в якому було відображено ставлення школярів до навчання, ведення щоденників, якість прибирання класних кімнат, збереження підручників, дотримання вимог до зовнішнього вигляду, виконання домашніх завдань тощо. Головному черговому надавалося право оголошувати школярам подяки і виносити догани. Таким чином було реалізовано один із принципів успішного самоврядування – надання школярам реальних прав та засобів впливу на однолітків за умови підвищення їхньої власної відповідальності. З цією метою було розроблено та затверджено на спільному засіданні педагогічної ради і комітету комсомолу «Положення про заступника директора школи», в якому **зазначалося наступне:**

- Заступник директора школи з питань організації дитячого колективу [він же головний черговий по школі] призначається із числа учнів 10-х класів в I, II, III чвертях і 9-го класу – в IV чверті на спільному засіданні комітету комсомолу і учнівського комітету терміном не більш як тиждень і представляється учням на суботній лінійці.

- Заступником директора може бути будь-який учень старших класів незалежно від рівня знань і вихованості. Він організовує життя колективу школи через загін, обраний ним із учнів будь-якого класу, за згодою комітету комсомолу і учнівського комітету у кількості 10 осіб. Він звітується за свою роботу перед комітетом комсомолу, а в суботу – перед усією школою за формою спеціального письмового звіту або наказу по школі.

- Заступник директора (він же головний черговий) **зобов'язаний:**

- допомагати вчителям, адміністрації школи підтримувати належний санітарний і робочий порядок у школі, на вулиці, в громадських місцях протягом всього робочого дня;

- відкривати школу о 8-й годині ранку і здавати її черговому сторожу о 20-й годині взимку, о 22-й годині – в інший час;

- у всіх випадках порушення режиму роботи школи самостійно приймати міри, а в разі неможливості терміново доповідати директору школи або будь-кому із адміністрації;

- зустрічати приїжджих гостей, перевіряючи, батьків, доповідати про стан справ у школі, організовувати та проводити екскурсії у шкільному музеї, планетарії;

- складати суботній розклад для проведення уроків учнями старших класів у молодших класах;

- контролювати роботу спортивних секцій, гуртків, клубів тощо;

- організовувати спільно з відповідальним членом комітету комсомолу позакласні заходи;

- організовувати перевірку виконання учнями режиму дня, домашніх завдань, чистоти одягу, взуття тощо;

- приймати міри для подолання усіх конфліктних ситуацій, які виникають серед дітей або між дорослими і дітьми;

- доповідати при необхідності батькам про знання і вихованість їхніх дітей;
- проводити вечірні рейди у клубах і сім'ях для визначення умов роботи вдома і допомоги учнів батькам;
- проводити щоденні лінійки, приймати доповіді командирів класів, готувати суботній наказ по школі;
- випускати газети «Мітла»;
- перевіряти стан читацьких формулярів і фактичне читання учнями художньої літератури;
- приймати участь в організації заліків з фізичної культури;
- призначати чергових в їдальні, профілакторії та в ігровому залі;
- передати шкільні приміщення, подвір'я в належному стані наступному заступнику директора.
 - Заступник директора **має право:**
 - давати вказівки і розпорядження усім працівникам школи;
 - представляти школу на засіданні виконкому сільської Ради, правлінні колгоспу;
 - при необхідності викликати у школу працівників школи або батьків;
 - відпускати учнів з уроків з поважних причин у разі відсутності директора школи;
 - бути присутнім на політінформації, годині класного керівника, інших заходах у будь-якому класі;
 - зупинити демонстрацію кіносеансу, якщо помічає порушення наказу головного чергового з відвідування клубу або Будинку культури;
 - виносити догани і подяки із записом в особисту справу;
 - вільно розпоряджатися грошовими сумами в розмірі 5 – 10 карбованців для заохочення тих, хто відзначився у праці, спорті, навчанні, суспільно корисній діяльності;
 - бути присутнім на засіданні педагогічної ради і нараді при директорі;
 - запізнюватися на урок не більш як на 5 хвилин.

Підтвердженням високої ефективності учнівського самоврядування можуть слугувати ті грандіозні проекти, що були реалізовані в Сахнівській школі, а саме: створення фонтану «Колосок», будівництво музею та корпусу для молодших школярів, спорудження Криниці Скорботи та ін. Для реалізації цих та інших проектів створювалися різновікові бригади, членами яких були школярі від 1-го по 10-й класи, вчителі, батьки, випускники школи. Керівництво бригадами здійснювали учні старших класів та шефи. Робота кожної з бригад чітко планувалася, працювали згідно із затвердженим графіком по 2 години щоденно. Об'єкти роботи змінювалися: школярі вирощували розсаду, збирали насіння, працювали у колгоспі.

Із числа учнів 9-х класів було створено виробничу бригаду, в якій повністю запроваджено самоврядування: створено 3 ланки, керівництво якими здійснювалося ланковим та наставником, бригадир-учень складав графік-розклад роботи, розподіляючи роботу на спортивному комплексі, у шкільних

приміщеннях, в колгоспі між трьома ланками.

Аналізуючи стан виховної роботи в Сахнівській школі, Захаренко підкреслював, що її ефективність у великій мірі забезпечується єдністю учительського і учнівського колективів. Крім того, система виховної роботи забезпечувала постійну зайнятість школярів корисними і цікавими справами, і це в певній мірі знімало проблему дисципліни. Здійснення проектної діяльності надавало можливість кожному школяреві знайти посильну справу по душі, а це означало, що для кожного була створена ситуація причетності до спільної справи.

Олександр Захаренко був переконаний, що у питаннях, пов'язаних з процесом створення і розвитку врядування учнів, має здійснюватися науковий підхід. Важливим важелем у залученні школярів до колективної діяльності був такий фактор, як мотивація. За умови глибокого аналізу і розуміння природи індивідуальних потреб і мотивів, які спонукають людину до діяльності (або бездіяльності), можна використовувати ефективні стимули. Якщо потреби матеріального характеру залежать від суспільного характеру життєдіяльності людини, то джерело духовних потреб знаходиться у його свідомості. Фокус уваги педагогів має бути зосередженим на двох моментах. Перший: що саме, яка потреба лежить в основі дії дитини. Тобто, педагог має пам'ятати, що потреба є тим своєрідним двигуном, під впливом якого здійснюється вчинок. Другий момент: який мотив спонукає дитину до вчинку, спілкування, праці, участі у заході тощо. Усвідомлюючи наявність в дитини потреби і розуміючи мотиви її діяльності, педагог зможе використати ефективні стимули.

У взаємопов'язаному ланцюгу «потреба – мотив – стимул – мета – дія» кінцевий результат залежить від системи цінностей особистості. У цьому зв'язку варто наголосити на необхідності удосконалення ціннісної системи особистості шляхом формування ціннісних ставлень до загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Психологічна наука дає визначення поняття «мотив» як «спонуки до діяльності, що пов'язані із задоволенням потреб; сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, які викликають активність суб'єкта і визначають її спрямованість»; «усвідомлена причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості». Зовнішні спонуки і умови активності індивіда називають стимулами.

Олександр Захаренко як керівник навчального закладу враховував, що найголовнішою умовою ефективної роботи має бути, по-перше, наявність мотивації у дитини, а по-друге, ситуація успіху при виконанні будь-якого завдання. У Сахнівці намагалися створити умови для досягнення успіхів кожним учнем, розуміючи, що бути успішним – обов'язкова потреба кожної людини, і з'являється ця потреба з моменту усвідомлення дитиною себе як особистості. Це відзначав і В.О.Сухомлинський: «Даремна, безрезультатна праця і для дорослого стає осоружною, набридливою, безглуздою, а ми ж маємо справу з дітьми. Якщо дитина не бачить успіхів у своїй праці, вогник прагнення до знань згасає, у дитячому серці утворюється крижинка, яку не розтопити

ніякими намаганнями доти, поки вогник знову не загориться; дитина втрачає віру в свої сили...» [39, 163] Дитина, яка не може досягти успіхів у навчанні в силу свого інтелектуального розвитку або особливостей сприйняття навчального матеріалу, почувається нещасною. А учень, який не вмотивований на отримання знань і творчу діяльність при вивченні шкільних предметів, приречений на нудне існування у стінах навчального закладу. Такі учні часто знаходять засоби реалізації себе як особистості і власних домагань в асоціальних стосунках і діях. «У правопорушеннях і злочинах найяскравіше відбивається залежність наслідків від причин [39, 290]», – такої думки був Сухомлинський. Тим більш значимою стає проблема раціональної і змістовної організації позакласної діяльності і учнівського дозвілля, що і є однією із задач учнівського самоврядування.

Отже, рецепт успішного учнівського самоврядування від Олександра Захаренка був такий:

- ✓ глибокий аналіз і розуміння педагогами особистісних потреб учнів школі;
- ✓ створення позитивної мотивації, спрямованої на задоволення дитячих потреб;
- ✓ створення ситуації причетності не тільки для учнів школи, а й для кожної сахнівської родини;
- ✓ створення ситуацій успіху у процесі діяльності учнів та батьків;
- ✓ надання органам учнівського самоврядування реальних прав у поєднанні з глибоким розумінням учнями своїх обов'язків.

У багатьох своїх статтях Олександр Антонович висловлював думки з проблем організації виховної роботи взагалі і покращення роботи учнівського самоврядування зокрема, а саме:

- Справжнє виховання не любить багатослів'я. Воно вимагає не напучень, а дії, роботи – і від вихователя, і від вихованця.
- Усе наше життя, вся наша робота – це спілкування з живою людиною – дитиною, яка хоче бути особливою, чекає поваги у колективі однокласників, хоче вдячних слів від старших. Байдужих в класній сім'ї не буває, не було і не може бути.
- Треба з дітьми бути великим демократом, колего, вміти їх слухати, а в інтонації відчути біль за проявлену нетактовність і авторитаризм до учня з боку старших, біль за несправедливість.
- Колего! Відшукай такі події в житті дитини, щоб вона відчула себе корисною, потрібною. Її успішність і поведінка неодмінно поліпшаться.
- Екран успішності теж своє діло робить: кому хочеться, щоб його двійку бачила вся школа?
- Для всякої школи сьогодні ліквідація другорічництва – найвище досягнення. Але, виявляється, цього дуже мало, якщо відстає виховання як таке. Іноді я питаю себе: чи все ми робимо, щоб наш вихованець у житті, особливо на несподіваних і крутих його поворотах, озирався на рідну школу, щоб він відчував потребу не втрачати духовний зв'язок із нею?.. А для цього

необхідно не на словах, а на ділі підняти роль виховання. Треба заохочувати кращих у навчанні та в роботі, неодмінно зважаючи на їхні моральні якості. Хвалити не за дані природою здібності, а за старанність, за працелюбність. Окремо оцінювати кожну сторону учнівської діяльності: ставлення до праці, до батьків та старших, громадську активність, моральне обличчя.

- До проведення уроків залучаю учнів, у яких угадую можливих учителів. Адже відбір і підготовку майбутніх вихователів школа має можливість починати у своїх стінах. Може, тоді менше буде випадкових людей у нашій справі. Це перспектива. А сьогодні маємо підвищення успішності з предмета, кожному хочеться побути “вчителем”, хоча діти розуміють, що це, звичайно ж, тільки гра. А з другого боку, вони починають по-іншому оцінювати роль учителя в школі, свідомо сприяти педагогам у їх непростій роботі.

- Треба підняти творчу активність школярів. Саме школярів! Щоб вони менше відчували або й зовсім не відчували тиску вихователя й свідомо брали на себе ту чи іншу ношу. Тоді відпаде питання про так звану заорганізованість.

- Дитина має переборювати посильні їй труднощі сама. Якщо дитина лізе на дерево, не підсаджуйте її, а навпаки, створіть їй перепони. Впевненість – головна риса вольових людей. Їх ще на світанку життя мудрі батьки та вчителі навчали мистецтву долати перешкоди, самостійно йдучи до мети. Якщо ж мати виконала домашнє завдання з праці – і син приніс п’ятірку, то цей самообман повернеться згодом повною безпорадністю, розгубленістю дитини в критичній ситуації, невпевненістю у своїх силах і розумових можливостях. Не спішіть, мами та бабусі, брати на себе зайві обов’язки. Не завжди ви будете крокувати по життю з улюбленим чадом. Ваша дитина повинна змалку відстоювати себе сама, вчитись вирішувати життєві проблеми, загартовувати волю.

- Якщо діти мрійники – це добре, але виховуйте в них реальне бачення дійсності. Кожна думка, ідея, мрія має бути наповнена змістом, її можна досягти, перетворити у життя, побачити наяву. Здійснивши одну мрію, намагайся мріяти про інше. Цей процес буде безперервний. Справді так, бо здійснена мрія породжує іншу, а в головах дітей їх безліч.

- Вчительова справа – виховати в дитині особистість, яка здатна не лише мріяти, але й втілити мрію у життя.

- Дитячий розум найгостріший, діти мислять неординарно, вони здатні на відкриття, які могли б сколихнути планету.

- А взагалі треба вміти самого себе правильно оцінювати. І не тільки в законах математики.

- Хай школярі привчаються до самоаналізу. З дитинства не навчаться – далі пізно буде.

- Треба виховувати в людині відповідальність. Батьки теж повинні вміти справедливо оцінювати свою дитину, а не тільки милуватися нею. Тоді менше буде неприємних несподіванок.

- Змагання – це фінал великої спільної, колективної роботи. І саме ця робота – головне для виховання і формування особистості.

- Наказ віддати – це не все. Забезпечити його виконання – мудрість!

- Не починайте справу, якщо у вас відсутнє бажання зробити її не тямлячи, а залишити після себе красу.
- Якщо в вас не колектив, а об'єднання особистостей, роботу розподіліть так, щоб кожний зміг проявити творчість і свою індивідуальність. А коли робота необхідна, але не цікава і не творча, розділіть її порівну, поставивши умови: зробиш свою ділянку роботи – і ти вільний. Потурбуйтеся, щоб робота була посильна і така, щоб з неважким напруженням можна було б укластись у відведений час.
- Пам'ятайте, що праця не лише здружує клас, а й дає життєдайну силу, виконана праця залишає приємну втому і гордість, що часточка твоєї праці принесе людям мить захоплення і щастя.
- Колего! Пам'ятай, що кожен квадратний метр території виховує, кожен шкільний папірець навчає. Зроби територію, яка б виховувала і навчала.

Батьківська громада як суб'єкт діяльності Сахнівської школи

Стаття 30 Закону України «Про освіту». Прозорість та інформаційна відкритість закладу освіти

1. Заклади освіти формують відкриті та загальнодоступні ресурси з інформацією про свою діяльність та оприлюднюють таку інформацію.

Як бачимо, у Законі України «Про освіту» належна увага приділяється інформаційній відкритості закладу освіти. Це означає, що школа повинна налагоджувати партнерські стосунки з батьківською громадою. Ця стаття закону України «Про освіту» є принципово важливою. Адже прозорість діяльності освітнього закладу сприяє налагодженню зв'язків між усіма учасниками освітнього процесу.

Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 також дає результати дослідження щодо «багатогранної проблеми стосунків батьків і дітей, а саме емоційна підтримка батьками своїх дітей у процесі їхнього навчання. У результаті констатовано, що позитивне емоційне тло в родині сприяє досягненню учнями / студентами вищих результатів у навчанні. У свою чергу результати попередніх циклів PISA засвідчують, що підвищенню учнівської / студентської успішності в навчанні сприяють й інші види батьківської підтримки (періодична допомога з домашніми завданнями, обговорення успіхів і невдач, періодична участь у шкільному житті тощо). З огляду на це основною рекомендацією за підсумками PISA-2018 стосовно цього питання є посилення поінформованості батьків щодо необхідності підтримки ними своїх дітей у навчанні, сприяння будь-яким заходам, що спрямовані на мотивацію батьків із повагою ставитися до своїх дітей і підтримувати їх у навчанні.

Показник участі батьків у справах закладу освіти (SC064) створений на основі відповідей на запитань щодо участі батьків у житті учнів / студентів. У

керівників закладів освіти запитували, яка частина (у відсотках) батьків брала участь у таких справах / заходах:

- обговорювали успіхи своїх дітей з учителем / викладачем із власної ініціативи;
- обговорювали успіхи своїх дітей з ініціативи когось з учителів / викладачів, які навчають цих дітей;
- брали участь у роботі органу управління навчального закладу (наприклад, батьківського комітету, ради навчального закладу);
- на волонтерських засадах брали участь у роботах, що потребували фізичної сили, чи в інших заходах навчального закладу (наприклад, ремонт будівлі навчального закладу, столярні роботи, допомога в саду чи на подвір'ї навчального закладу, допомога в підготовці вистави, участь у спортивних заходах, поїздках) [3, 233].

Як з'ясувалося, у середньому в Україні більшість керівників закладів освіти повідомили, що принаймні 40 % батьків беруть участь у справах закладу освіти. Батьки українських учнів / студентів частіше, ніж батьки підлітків в країн ОЕСР, беруть участь на волонтерських засадах у роботах, де потрібна фізична сила (в Україні приблизно 32 %, по країнах ОЕСР — 12,3 %), у роботі органів управління закладом освіти (в Україні — 24 %, по країнах ОЕСР — 17 %). В Україні з ініціативи вчителя / викладача обговорюють успіхи своїх дітей приблизно стільки ж батьків, скільки й у країнах ОЕСР (в Україні — 55 %, по країнах ОЕСР — 57 %), а з власної ініціативи українські батьки обговорюють успішність своїх дітей частіше, ніж батьки з країн ОЕСР (в Україні — 57 %, за країнами ОЕСР — 41 %) [3, 233].

Таким чином, результати проведеного дослідження спонукають нас знову звернутися до спадщини Олександра Захаренка. Інформаційна відкритість закладу освіти сприяє тому, що громадськість має повну інформацію про його діяльність. О.А.Захаренко враховував цей фактор. Соціалізації і педагогізації середовища с. Сахнівки у великій мірі допомагало використання засобів масової комунікації – шкільної газети «Дівочі гори» і телерадіостудії. Відомо, що ЗМК відіграють неабияку роль у розвитку школярів: розширюють кругозір, дають знання, вчать аналізувати і розмірковувати. Юні кореспонденти і художники з великим задоволенням робили перші проби пера, писали репортажі із шкільного життя, складали грандіозні плани на майбутнє, використовували всі можливості для самореалізації через різноманітні види творчої діяльності.

Крім того, суттєвий вплив здійснювався через ЗМК і на доросле населення. Шкільна телерадіостудія, висвітлюючи цікаві справи школи і села, була носієм громадської думки щодо проблем виховання. Батьківська громада із зацікавленням чекала телепередач шкільної студії, оскільки вони завжди були актуальними і корисними: поради педагогів і психологів, фрагменти уроків і виховних заходів – завдяки цьому сахнівчани постійно були в курсі тих справ, що робила школа, і активно допомагали, розуміючи, що діяльність шкільного колективу спрямована перш за все на розвиток їхніх дітей.

Стаття 55 Закону України «Про освіту». Права та обов'язки батьків здобувачів освіти

1. Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості. Батьки мають рівні права та обов'язки щодо освіти і розвитку дитини.

2. Батьки здобувачів освіти мають право:

захищати відповідно до законодавства права та законні інтереси здобувачів освіти;

звертатися до закладів освіти, органів управління освітою з питань освіти;

обирати заклад освіти, освітню програму, вид і форму здобуття дітьми відповідної освіти;

брати участь у громадському самоврядуванні закладу освіти, зокрема обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування закладу освіти;

завчасно отримувати інформацію про всі заплановані у закладі освіти та позапланові педагогічні, психологічні, медичні, соціологічні заходи, дослідження, обстеження, педагогічні експерименти та надавати згоду на участь у них дитини;

брати участь у розробленні індивідуальної програми розвитку дитини та/або індивідуального навчального плану;

отримувати інформацію про діяльність закладу освіти, результати навчання своїх дітей (дітей, законними представниками яких вони є) і результати оцінювання якості освіти у закладі освіти та його освітньої діяльності.

3. Батьки здобувачів освіти зобов'язані:

виховувати у дітей повагу до гідності, прав, свобод і законних інтересів людини, законів та етичних норм, відповідальне ставлення до власного здоров'я, здоров'я оточуючих і довкілля;

сприяти виконанню дитиною освітньої програми та досягненню дитиною передбачених нею результатів навчання;

поважати гідність, права, свободи і законні інтереси дитини та інших учасників освітнього процесу;

дбати про фізичне і психічне здоров'я дитини, сприяти розвитку її здібностей, формувати навички здорового способу життя;

формувати у дитини культуру діалогу, культуру життя у взаєморозумінні, мирі та злагоді між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами, представниками різних політичних і релігійних поглядів та культурних традицій, різного соціального походження, сімейного та майнового стану;

настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства;

формувати у дітей усвідомлення необхідності додержуватися [Конституції](#) та законів України, захищати суверенітет і

територіальну цілісність України;

виховувати у дитини повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання України;

дотримуватися установчих документів, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, а також умов договору про надання освітніх послуг (за наявності).

4. Держава надає батькам здобувачів освіти допомогу у виконанні ними своїх обов'язків, захищає права сім'ї.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають поважати право батьків виховувати своїх дітей відповідно до власних релігійних і філософських переконань, а суб'єкти освітньої діяльності мають враховувати відповідні переконання під час організації та реалізації освітнього процесу, що не повинно порушувати права, свободи та законні інтереси інших учасників освітнього процесу.

5. Інші права та обов'язки батьків здобувачів освіти можуть встановлюватися законодавством, установчими документами закладу освіти і договором про надання освітніх послуг (за наявності).

Роботу з батьками школярів О.Захаренко вважав невід'ємною частиною освітнього процесу, оскільки родина є першим природним чинником соціалізації дитини, тією первинною соціальною основою, яка формує моральну та психічну складові особистості. Такий підхід свідчить про те, що у своїй діяльності педагог усвідомлено підходив до вирішення проблеми біологічного і соціального, спадкового і набутого у розвитку особистості, намагаючись побудувати навчально-виховний процес з урахуванням природних задатків кожної дитини.

У визначенні ролі сім'ї для виховання дитини О.Захаренко поділяв думку В.Сухомлинського, що родина та стосунки між її членами – це перша школа інтелектуального, морального, естетичного та фізичного виховання [39]. У період раннього дитинства відбувається набування суб'єктного досвіду, тобто досвіду життєдіяльності в конкретних умовах сім'ї, соціокультурного оточення у процесі сприйняття і розуміння світу людей і речей, від чого у великій мірі залежить подальша орієнтація дитини в соціокультурному середовищі. Сім'я та психологічний клімат, що складається в ній, у великій мірі впливають на засвоєння дитиною норм людських взаємин і формування – або заперечення – спочатку сімейних цінностей, а пізніше – загальнолюдських.

Розвиваючи ідеї В.Сухомлинського про необхідність співдружності школи та сім'ї, повернення педагогічної відповідальності в сім'ю, О.Захаренко наполягав на здійсненні педагогізації батьків: «Не втрачай можливості, колего, робити свій вплив і на дитину, і на її батьків. Бо то мудра наука – педагогізація сімей, то педагогіка серед людей і для людей. Назва їй – народна педагогіка [39, с. 94]». Варто наголосити на тому, що О.Захаренко шукав не нав'язливі шляхи

прилучення батьків до школи, а намагався відкривати в кожному батькові, матері індивідуальну неповторність, педагогічне обдарування й майстерність. Він був переконаний, що стимулювання проявів педагогічної майстерності батька й матері когось із вихованців можуть бути більш ефективними, ніж використання директивних підходів у роботі з ними.

Таким чином, органічно поєднуючи кращий досвід представників батьківської громадськості, скарби народної і надбання сучасної педагогіки, Захаренко здійснював батьківський всеобуч, коли давав такі поради:

- Бажання бути першим, кращим генетично закладено в дитині, бо колись такими були батьки, діди і прадіди.

- Найголовніше – налагодити контакт, тоді почувеш від батьків те, чого і не сподівався чути, з користю для дитини і для сім'ї. Користуйся принципом: 70 відсотків успіху – то похвала.

- Природний нахил дитини. Гріх ним нехтувати. І батькові, і матері гріх, бо якщо не побачити здібності дитини, то можна на все життя приректи її на невдачу.

- Дорогі мої хлопчики! Будьте мужчинами у своїх сім'ях. Допмагайте своїм батькам по господарству. На вас, за сільськими звичаями, покладені обов'язки, вставши зі сходом сонця, обійти свою господу, взимку розчистити заметені снігом доріжки, скинути, наскільки можливо, сніг з даху, відкидати сніг від фундаменту хати, обмести підвіконники і, набравши із криниці свіжої води, вмитися нею. Ця робота займе не більше 15-ти хвилин, а бадьорість залишиться з вами на цілий день. Це чудова зарядка для тих, хто хоче вчитися з радістю і задоволенням.

- Дорослі, викликайте в дітей емоції лише добрими казками, у яких зло завжди буває переможеним. Тоді ваші діти будуть спокійними і щасливими, розвиваючись швидше і краще.

- Дитина має переборювати посильні їй труднощі сама. Якщо дитина лізе на дерево, не підсаджуйте її, а навпаки, створіть їй перепони. Впевненість – головна риса вольових людей. Їх ще на світанку життя мудрі батьки та вчителі навчали мистецтву долати перешкоди, самостійно йдучи до мети. Якщо ж мати виконала домашнє завдання з праці – і син приніс п'ятірку, то цей самообман повернеться згодом повною безпорадністю, розгубленістю дитини в критичній ситуації, невпевненістю у своїх силах і розумових можливостях. Не спішіть, мами та бабусі, брати на себе зайві обов'язки. Не завжди ви будете крокувати по життю з улюбленим чадом. Ваша дитина повинна змалку відстоювати себе сама, вчитись вирішувати життєві проблеми, загартувувати волю [34].

Педагогічні поради, що були адресовані батькам, сприяли покращенню стосунків між членами родин і допомагали формуванню у дітей загальнолюдських гуманістичних цінностей, а саме: повага до предків, відповідальність перед родиною і Батьківщиною, уміння переборювати труднощі, чесність у дрібницях та у великих справах, віра у краще майбутнє та ін. Крім того, за спостереженнями О.Захаренка, залучення батьків до спільної із школярами діяльності сприяло налагодженню емоційних стосунків у родині. У

статті «Школа – центр виховання на селі» він звертав увагу на те, що в отроцтві інтереси підлітків розширюються, з'являється почуття дорослості, самостійності, що є причиною непомітного ослаблення зв'язків із родиною. Для вирішення цієї проблеми О.Захаренко пропонував організовувати спілкування вихованців із близькими, особливо з матерями, проводити бесіди класних керівників з учнями про виконання трудових обов'язків дома, класні збори на тему «Що я вмію робити?», конкурси «Мамині помічниці», «Батькові помічники», Тиждень матері, бабусі, вчительки, дівчини, який починається уроком моральної культури в кожному класі, а також організовувати рейди-перевірки трудової участі дітей у сімейних справах.

Завдяки налагодженій роботі з сім'ями учнів соціокультурне середовище навчального закладу значно поширювалось за рахунок залучення до виховної роботи батьківської громади. З цією метою представники трудових колективів запрошувались до участі у шкільних заходах, святах праці, «уроках робітничої освіти», вечорах, присвячених ветеранам праці, передовикам і новаторам виробництва; а учні школи відвідували ферми, польові стани, Корсунь-Шевченківський механічний завод. Така співпраця і співдружність сприяла реалізації декількох цілей. По-перше, відбувалось знайомство учнів з основами виробництва, економікою, організацією праці, ростом її продуктивності, досягненнями науки і техніки тощо; здійснювалась профорієнтація школярів і формування працелюбності. По-друге, школярі дізнавались про своїх батьків як професіоналів, що допомагало зміцненню батьківського авторитету. По-третє, вирішувалась проблема забезпечення кадрами у колгоспі і селі. Щодо вирішення цієї проблеми, то Захаренко висловлював думку, що виховати, наприклад, хлібороба неможливо, лише розповідаючи з екрана телевізора про красу золотого пшеничного поля, – хлібороба необхідно створювати, оскільки у кожній сільській хатині має залишатися продовжувач роду, а батьківський дім має бути святим місцем, де весь рід збирається задля прилучення до духовної мудрості, традицій роду, села і Батьківщини. Тобто, організована таким чином робота із залученням усіх суб'єктів соціокультурного середовища викликала своєрідну зворотну реакцію і фактично забезпечила виживання населення і збереження села Сахнівка на карті України. У такий спосіб формування і розвиток в особистості почуття патріотизму та бережливого ставлення до багатств своєї землі носило не декларативний характер, а ціннісно-діяльнісний. Стосувалося це не тільки учнів школи, а й їхніх батьків, які були активними учасниками всіх проєктів, що здійснювала Сахнівська школа. Така робота пліч-о-пліч допомагала створенню абсолютно інших стосунків в категорії «батьки і діти»: спільна мрія-мета, спільна робота і спільна радість після досягнення цієї мети – все це згуртовувало вчителів, учнів та батьків в один-єдиний міцний колектив, значення якого розглядалося вище [46].

Підсумовуючи усе викладене, можна сказати: для сучасних педагогів авторська школа О. Захаренка є прикладом і зразком для наслідування. Сьогодні ведеться багато розмов про шляхи впровадження ідей творчої спадщини академіка Олександра Антоновича. Можемо стверджувати, що

шляхи ці, безсумнівно, проходять через небайдужі серця наших освітян, а компасом їм служить бажання забезпечити щасливе майбутнє сьогоднішніх школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про освіту». – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Концепція «Нової української школи» (рішення Колегії МОН 27.10.2016) <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
3. https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf
4. Амонашвілі Ш. О. Школа життя / Ш. О. Амонашвілі ; [пер. з рос.]. – Хмельницький : Подільський культурно-просвітницький центр ім. М.К. Реріха, 2002. – 170 с.
5. Захаренко О. А. Енциклопедія шкільного роду : (автобіографічні дані, спогади, роздуми) : в 4. т. / [автор ідеї, кер. О. А. Захаренко]. – Сахнівка, 2000. Т. I-II : (1937-1976). – 364 с.
6. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу // Твори в 7 т. – К. : Рад. школа, 1954. – Т. 5. – 382 с.
7. Крутенко О. Життя, присвячене дітям... (про життя та діяльність Олександра Антоновича Захаренка). Навчально-методичний посібник. - Черкаси, ЧОПОПП, 2006. – 76 с.
8. Крутенко О. Проблема гуманізації навчально-виховного процесу (в контексті Авторської школи О. А. Захаренка) «Моделі розвитку сучасної української школи» : матеріали наук.-практ. конф. / О. Крутенко. – К., 2007.
9. Захаренко О. А. Щаслива доля поколінь / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик // Рад. школа. – 1977. – № 11. – С. 56 – 62.
10. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: навчально-методичний посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО. – Харків, 2002. – 128 с.
11. Степанов Е.Н. Педагогу о воспитательной системе школы и класса. - М.: ТЦ Сфера, 2004г. – 224 с.
12. Педагогика. Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 576 с.
13. Болдырев Н.И. Методика воспитательной работы в школе. – М.: Просвещение, 1984. – 224 с.
14. Ушинський К. Д. Вибрані твори: В 6 т. – Т.6. – К. : Рад. школа, 1955. – С. 362-363.
15. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода // История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М.: Прогрес, 1960. – Ч.1. – С. 68 – 86.

16. Весела абетка [Електронний ресурс] / Читанка. Вислови про мову; автор ідеї Владзімерський Микола – Електр. дан. – Севастополь. – Режим доступу: http://abetka.ukrlife.org/mova_ua.htm.

17. Захаренко О. А. 210 шкільних лінійок. Загальношкільні лінійки, проведені в сільській школі протягом 1998-2000 року : метод. посіб. / О. А. Захаренко, С. О. Захаренко. – Сахнівка, 2002. – 295 с.

18. Захаренко О. А. Школа: з неї все починається / О. А. Захаренко // Під прапором ленінізму. – 1987. – № 9. – С. 72–76.

19. Захаренко О. А. Школа – центр виховання на селі / О. А. Захаренко // Грані творчості : кн. для вч. / відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – К., 1990. – С. 7–24.

20. Березівська Л.Д., Побірченко Н.С. Авторська школа Олександра Антоновича Захаренка. - Черкаси: ЧООПІ, 2010. - 64 с.

21. На допомогу класному керівнику. Серія «Загальнолюдські цінності»: Батьківщина / Матеріали для проведення виховних годин. – Сахнівська середня школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 1996. – 31 с.

22. На допомогу класному керівнику. Серія «Загальнолюдські цінності»: Земля / Матеріали для проведення виховних годин. – Сахнівська середня школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 1996. – 31 с.

23. На допомогу класному керівнику. Серія «Загальнолюдські цінності»: Знання / Матеріали для проведення виховних годин. – Сахнівська середня школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 1996. – 32 с.

24. На допомогу класному керівнику. Серія «Загальнолюдські цінності»: Культура / Матеріали для проведення виховних годин. – Сахнівська середня школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 1996. – 31 с.

25. На допомогу класному керівнику. Серія «Загальнолюдські цінності»: Людина / Матеріали для проведення виховних годин. – Сахнівська середня школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 1996. – 31 с.

26. На допомогу класному керівнику. Серія «Загальнолюдські цінності»: Милосердя / Матеріали для проведення виховних годин. – Сахнівська середня школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 1996. – 28 с.

27. На допомогу класному керівнику. Серія «Загальнолюдські цінності»: Мова / Матеріали для проведення виховних годин. – Сахнівська середня школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 1996. – 31 с.

28. На допомогу класному керівнику. Серія «Загальнолюдські цінності»: Праця / Матеріали для проведення виховних годин. – Сахнівська середня школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 1996. – 31 с.

29. На допомогу класному керівнику. Серія «Загальнолюдські цінності»: Сім'я / Матеріали для проведення виховних годин. – Сахнівська середня школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 1996. – 33 с.

30. На допомогу класному керівнику. Серія «Загальнолюдські цінності»: Соціальна справедливість / Матеріали для проведення виховних годин. – Сахнівська середня школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, 1996. – 30 с.

31. Захаренко О. А. Живімо за законами добра і краси / О. А. Захаренко // Педагогічний вісник. – 1996. – №3. – С. 4.
32. Захаренко О. А. Становлення громадянина / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик. – К. : Т-во «Знання» Української РСР, 1976. – 31 с.
33. Захаренко О. А. Наш общий дом / О. А. Захаренко // Правда Украины. – 1978, 27 июня.
34. Захаренко О. А. Поради колезі, народжені в школі над Россю / О. А. Захаренко. – Черкаси : Агрополіс, 2002. – 93 с.
35. Захаренко О. А. Творчі таємниці вчителя / О. А. Захаренко // Початкова школа. – 1998. – № 3. – С. 1.
36. Слово до нащадків / О. А. Захаренко ; [упоряд. Н. М. Чепурна]. – К. : СПД Богданова А. М., 2006. – 216 с.
37. Захаренко О.А. Передвиборчий виступ «Десять моїх переконань» м. Корсунь-Шевченківський, Черкаська область, Україна. – 1994. / Приватний архів родини Захаренків. – П. 86.
38. Бех І. Д. Важливі аспекти у сучасному вихованні / І.Д.Бех // Світ виховання. – № 5. – 2007.
39. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4.
40. Уоррен А. Норд. Что должны знать учителя / Уоррен А. Норд. – М. : Прогресс-Традиция, 1998. – 320 с.
41. Філатова З.І. Заохочення до здорового способу життя студентів спеціальних медичних груп через самостійне складання та систематичне виконання комплексу ранкової гімнастики [Електронний ресурс] / З. І. Філатова, Т. В. Смольц, Л. Н. Щербак, І. В. Гловацька // Національний педагогічний Університет ім. М. П. Драгоманова. – Режим доступу до ресурсу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/PPMB/texts/2009-02/09fzicmg.pdf
42. Захаренко О. А. Школа – центр виховання на селі / О. А. Захаренко // Грані творчості : кн. для вч. / відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – К., 1990. – С. 7–24.
43. Захаренко О.А. Виступ на педагогічній нараді «Деякі поради щодо формування в учнів загальнолюдських цінностей» с. Сахнівка, Корсунь-Шевченківський район, Черкаська область, Україна. – 1999. / Приватний архів родини Захаренків. – П. 122.
44. Мясищев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев ; под ред. А. А. Бодалева. – М. : Изд. «Ин-т практ. психологии», Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. – 356 с.
45. Захаренко О. А. Сутність сільської загальноосвітньої / О. А. Захаренко // Шкільний світ. – 1997. – № 4. – С.4–5.
46. Захаренко О. А. Щаслива доля поколінь / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик // Рад. школа. – 1977. – № 11. – С. 56 – 62.
47. Любченко І. Космосу сродни. // Учительская газета. – 1983. – 1 вересня.
48. Крутенко О. В. Інноваційні методи, засоби та форми розвитку особистості дитини у позанавчальний час (у контексті Авторської школи

О.А.Захаренка) [Електронний ресурс] / О. В. Крутенко // Режим доступу до ресурсу : <http://petryk.com.ua/559>.

Видання підготовлено до друку та віддруковано
редакційно-видавничим відділом КНЗ «ЧОІПОПП ЧОР»
Зам. № 1550 Тираж 100 пр.
18003, Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1